

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Viešosios teisės katedra

Mildos Jogėlaitės,

V kurso, tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės

studijų šakos studentės

Magistro darbas

Galimybės atsisakyti savo žmogaus teisių problema pagal tarptautinę teisę

Vadovė: lekt. dr. Vygantė Milašiūtė

Recenzentas: prof. dr. Egidijus Šileikis

Vilnius

2016

TURINYS

ĮVADAS.....	2
1. ŽMOGAUS TEISĖS IR ASMENS AUTONOMIJA	5
1.1. Asmens teisių funkcijos	7
1.2. Asmens autonomija kaip vertybė	9
1.3. Asmens autonomijos ribos.....	11
1.4. Žmogaus teisių pobūdis teisių atsisakymo kontekste	14
2. ASMENS PRIVATUMO IR VALSTYBĖS TEISINIO REGULIAVIMO RIBŲ SANTYKIS EŽTT SPRENDIMŲ KONTEKSTE.....	19
2.1. Asmens privatumo sąvoka ir svarba	19
2.2. Asmens privatumo ribojimas.....	20
3. TEISĖS ATSISAKYMOI KELIAMI REIKALAVIMAI IR ŽMOGAUS TEISĖ Į TEISINGĄ BYLOS NAGRINĖJIMĄ.....	25
3.1. Teisės turi būti galima atsisakyti Konvencijos teksto prasme	26
3.2. Atsisakymas turi būti išreikštas nedviprasmiškai.....	27
3.3. Laisvos valios ir protingumo kriterijus	31
3.4. Minimalių apsaugos standartų laikymosi reikalavimas, atsižvelgiant į teisės svarbą	34
3.5. Teisės atsisakymas neturi prieštarauti viešam interesui.....	37
4. VALSTYBĖS DISKRECIJA IR ASMENS GALIMYBĖ ATSISAKYTI TEISĖS Į GYVYBĘ.....	41
4.1. Galimybė atsisakyti teisės į gyvybę EŽTK 2 straipsnio nuostatų kontekste ..	42
4.2. Galimybė atsisakyti teisės į gyvybę EŽTK 3 straipsnio nuostatų kontekste ..	47
4.3. Galimybė atsisakyti teisės į gyvybę EŽTK 8 straipsnio nuostatų kontekste ..	48
4.4. Kitų šalių praktika	53
IŠVADOS	57
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	59
SANTRAUKA.....	65
SUMMARY	66

IVADAS

Darbo temos aktualumas. Šio darbo aktualumą lemia žmogaus teisių atsisakymo problematika. Nors tarptautinė žmogaus teisių teisė kaip atskira tarptautinės teisės sritis susiformavo tik XX a. antrojoje pusėje, tarptautinių dokumentų gausa ir turinys rodo, jog žmogaus teisių apsauga yra itin reikšmingas bei aktualus klausimas dabartinei tarptautinei bendruomenei. Šios teisės pagrindas yra tarptautinių žmogaus teisių dokumentai, kurių adresatai yra du: valstybė, įsipareigojanti puoselėti žmogaus teises nacionaliniu lygmeniu, ir asmuo, kurio teisės yra įtvirtinamos šiais aktais. Remiantis suteiktomis teisėmis, asmuo, priimdamas sprendimus, vadovaujasi vidinėmis paskatomis. Nors dabartinėje visuomenėje vis labiau kreipiamas dėmesys į asmens privataus gyvenimo apsaugą, tačiau kyla klausimas, kokia riba yra asmens autonomijai veikti taip, kaip nori, t.y. ar yra galimybė ir, jei taip, kaip ir kokių teisių asmuo gali atsisakyti valstybės pareigos apsaugoti žmogaus teises kontekste. Šios temos aktualumą nulemia ir tai, jog šiais klausimais sutinkamos skirtingos mokslininkų ir teismo pozicijos, kurios bus lyginamos ir aptarinėjamos darbe.

Tyrimo tikslas. Išanalizuoti asmens galimybę atsisakyti žmogaus teisių, atsižvelgiant į valstybės pareigos apsaugoti jas ir asmens turimos autonomijos santykį, remiantis filosofinėmis, teisinėmis įžvalgomis bei Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT arba teismas) praktika.

Tiriamąo darbo uždaviniai:

1. Aptarti autonomijos ribas, atsižvelgiant į teisių pobūdį ir valstybės paternalizmą, filosofiniu ir teisiniu požiūriu;
2. Atskleisti EŽTT požiūrį į santykį tarp asmens autonomijos ir valstybės pareigos apsaugoti žmogaus teises;
3. Pateikti ir išanalizuoti EŽTT nustatytus galimybės atsisakyti teisės kriterijus;
4. Išanalizuoti, kaip teismas sprendžia situaciją, kai valstybė, naudodamasi diskrecija, nesudaro galimybės atsisakyti žmogaus teisės (teisės į gyvybę kontekste).

Darbo objektas. Šiame darbe analizuojama galimybė atsisakyti žmogaus teisių ir jos įgyvendinimas teoriniame ir praktiniame lygmenyje. Skiriamas didelis dėmesys asmens teisių turėtojo statusui bei jo autonomijai, valstybės pozityviai ir negatyviai pareigai žmogaus teisių apsaugos kontekste. Teisės atsisakymo galimybė išnagrinėta, remiantis aktualiais Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos (toliau – EŽTK arba Konvencija) straipsniais. Tokį pasirinkimą lėmė tai, jog šis dokumentas yra

pirmoji tarptautinė sutartis, kurioje buvo kodifikuotos žmogaus teisės, prie Konvencijos yra prisijungusios 47 Europos Tarybos valstybės narės. Remiantis EŽTK buvo sukurta pirmoji tarptautinių peticijų prieš žmogaus teisių pažeidimus sistema ir pirmasis žmogaus teisių apsaugos teismas – Europos Žmogaus Teisių Teismas¹. Darbe išsamiai aptariamas EŽTT nurodytas asmens teisės atsisakymo teisėtumo testas teisės į teisingą bylos nagrinėjimą (Konvencijos 6 straipsnis) kontekste. Ši nuostata pasirinkta dėl itin gausios teismo praktikos, nagrinėjančios, kokiais atvejais ir būdais asmuo gali įgyvendinti nagrinėtiną galimybę. Taip pat plačiai analizuojamas teisės į gyvybę atsisakymas, remiantis aktualiais Konvencijos 2,3,8 straipsniais, atkreipiant dėmesį į problemą, jog atsisakymo galimybė gali būti neleistina vienu nuostatų atžvilgiu, tačiau priešinga išvada darytina, atsižvelgiant į kito straipsnio taikymą valstybės diskrecijos kontekste. Darbo analizė yra nukreipta į vertikalų santykį tarp valstybės ir individo.

Tyrimo metodologija. Tiriant asmens galimybes atsisakyti žmogaus teisių problematiką pasitelkiami įvairūs mokslinio pažinimo metodai.

Darbe plačiai naudojamas *lyginamasis metodas*. Šiuo būdu yra atskleidžiamos įvairios autorių nuomonės dėl asmens, kaip teisių turėtojo, statuso, asmens autonomijos įgyvendinimo, valstybės pozityvios pareigos žmogaus teisių kontekste. Taip siekiama išsiaiškinti vyraujančias pozicijas ir probleminius aspektus. Taip pat išsamiai lyginamos EŽTT bylos, nurodant pokyčius teismo praktikoje ir to įtaką galimybei atsisakyti konkrečios teisės. Analizuojant valstybės diskrecijos klausimą, pateikiamas Nyderlandų, Belgijos, Šveicarijos, Jungtinių Amerikos Valstijų teisinis reguliavimas, norint atskleisti jame numatytus skirtumus ir panašumus bei jų koreliaciją su EŽTT pateiktu išaiškinimu bei nurodyti, kaip yra sprendžiama teisės atsisakymo problema skirtingose valstybėse.

Loginės analizės metodu buvo tiriami moksliniai straipsniai, skirtingų autorių įžvalgos, knygos, teismų sprendimai, daromi apibendrinimai ir išvados. Remiantis šia analize, aptariami numatyti EŽTT pateikti reikalavimai bei galimybės atsisakyti ribos. Siekiant kuo išsamiau išstudijuoti minėtus elementus, pateikiama užsienio valstybių bei tarptautinių teisės aktų analizė.

Lingvistinis (gramatinis) metodas buvo naudojamas sąvokoms autonomija, paternalizmas, eutanazija, savižudybė su pagalba atskleisti. Šiuo aiškinimu nurodomi esminiai daugelio šių sąvokų bruožai ir skirtumai, kurie turi įtakos teisiniam jų reglamentavimui.

¹ VADAPALAS, V. *Tarptautinė teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p.277.

Tyrimo originalumas. Pažymėtina, kad magistro darbų, kuriuose būtų nagrinėjama galimybė atsisakyti žmogaus teisių problematika tokia apimtimi nerasta. Mokslinių tyrimų šia tema sutikta tik užsienio literatūroje, tačiau dauguma jų yra teorinio pobūdžio.

Šiame darbe išsamiai analizuojamas konfliktas tarp pozityvios autonomijos apsaugos ir galimybės įgyvendinti suteiktą savarankiškumą, pateikiamos bei komentuojamos įžvalgos dėl įvairių žmogaus teisių ne tik teoriniu, tačiau ir praktiniu aspektu, remiantis EŽTT sprendimais. Analizuojami tam tikrų straipsnių išaiškinimai kaip pavyzdžiai, atskleidžiantys teisės atsisakymo problematiką.

Tiriamąo darbo šaltiniai: Siekiant atskleisti tiriamojo darbo temą ir parodyti platesnį požiūrį į asmens autonomiją, analizuojama nemažai filosofų, tokių kaip J.S. Mill, J. Christman, G. Dworkin nuomonių. Taip pat remiamasi teisės mokslininkų O. De Schutter, J.W. Berg, L.G. Loucaides straipsniais ir knygomis, kuriose nagrinėjama teisės atsisakymo problematika bei išsakomos skirtingos nuomonės. Didelis dėmesys skiriamas EŽTT praktikai: per šešis veiklos dešimtmečius susiformavo plati žmogaus teisių apsaugos jurisprudencija, todėl darbe analizuojami tiek reikšmingi ankstesni, tiek naujausi sprendimai, kuriuose yra pateikiami tam tikri atsakymai dėl galimybės atsisakyti žmogaus teisių.

1. ŽMOGAUS TEISĖS IR ASMENS AUTONOMIJA

Asmens teisių atsisakymas – tai tam tikros teisės, reikalavimo, privilegijos atsisakymas². Tai savanoriškas ir valinis asmens pasirinkimas, išreikštas tam tikru teigimu ar veiksmu³. Teisės atsisakymas įvyksta tada, kai asmuo, turintis teisę, kuria gali pasinaudoti, sąmoningai nusprendžia jos atsisakyti ir nepasinaudoti ja. Tai gali įvykti įvairiomis aplinkybėmis ir turėti tiek nežymias, tiek rimtas pasekmes individo egzistencijai⁴.

Tam, kad asmuo galėtų atsisakyti teisės, pirmiausia jam ji turi būti suteikta. Kiekvienas žmogus gimdamas įgyja teisumą, kuris suponuoja asmens galėjimą turėti tam tikras teises. To pagrindas būna tiek nacionalinis teisinis reguliavimas, tiek tarptautiniai dokumentai, kurių svarbiausias tikslas yra apsaugoti tokių teisių adresatus nuo kitų subjektų neigiamo poveikio bei užtikrinti galimybę naudotis suteiktomis teisėmis. Todėl galima teigti, kad asmens teisės – tai pateisinamas galimas reikalavimas kitiems asmenims ar institucijoms. Teisių turėtojas, naudodamasis teise, pareiškia, kad kiti subjektai yra įpareigoti elgtis tam tikru būdu⁵. Teisių turinys ir pobūdis sudaro pagrindą supratimui, kokie veiksmai yra leidžiami ir kaip turi veikti institucijos, jos sudaro įstatymų turinį ir yra dabartinės visuomenės moralės išraiška. Jei yra priimamas tam tikras teisių rinkinys, tai rodo, jog visuomenė sutinka su nurodytu laisvės ir valdžios galių paskirstymu ir remia išdėstytą požiūrį, kas galima, privaloma ir draudžiama⁶.

Valstybė, kaip tarptautinės teisės ir tarptautinių įsipareigojimų subjektas, priima teisės aktus, kuriais yra įtvirtinamos žmogaus teisės. Žmogaus teisės yra būdingos visiems žmonėms, nepriklausomai nuo jų pilietybės, gyvenamosios vietos, lyties ir t.t. Universalios žmogaus teisės yra dažnai išreikštos ir įtvirtintos teisės aktuose, sutartyse, bendruosiuose principuose, viešosios teisės papročiuose ir kitose tarptautinės teisės formose. Tarptautinė žmogaus teisių teisė įtvirtina valstybių pareigą veikti tokiais būdais ar susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų tam, kad būtų skatinamos ir saugomos žmogaus teisės⁷. Teisės profesoriai W. Kalin ir J. Kunzil nurodo reikalavimus, keliamus tarptautinėms žmogaus teisėms:

1. Žmogaus teisės sukuria įgalinimus;

² BITINAITĖ, V.; SNAPKAUSKAITĖ, D. *Aiškinamasis anglų-lietuvių kalbų teisės ir verslo žodynas*. Vilnius: Teisinė literatūra, 2013.

³ The free dictionary. [interaktyvus; žiūrėta 2015 m. lapkričio 2 d.]. Prieiga per internetą: < <http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/waiver>>.

⁴ MAZZONE, J. The Waiver Paradox. *Northwestern University Law Review*, t. 97(2), 2003, p.804

⁵ OREND, B. *Human Rights– Concept and Context*. Broadway Press, 2002.

⁶ WENAR, L. Rights, 2015. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: < <http://plato.stanford.edu/entries/rights> >.

⁷ Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetas. What are human rights? [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 15 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Pages/WhatareHumanRights.aspx>>.

2. Teisių turėtojai yra individai. Kaip individo teisės, žmogaus teisės skiriasi nuo kolektyvinių teisių, kurias turi tam tikros žmonių grupės;
3. Šios teisės gali būti užtikrinamos tik valstybių, bet ne privačių subjektų;
4. Jos yra taikomos tiek taikos, tiek ginkluoto konflikto metu, tačiau tam tikromis aplinkybėmis jų veikimas gali būti sustabdytas, vadovaujantis nuostatomis, leidžiančiomis nukrypti nuo numatytų teisių;
5. Šios teisės yra garantuotos tarptautiniu mastu. Tai, kad teisės yra įtvirtintos tarptautiniuose dokumentuose reiškia, kad tarptautinė teisė nustato, kokia apimtimi teisių turėtojai gali įgyvendinti savo teises tiek tarptautiniu, tiek nacionaliniu lygmeniu;
6. Tarptautinis žmogaus teisių įtvirtinimas kyla iš valstybių pripažinimo, kad šios teisės yra būtinos apsaugoti asmens orumą ir asmens vystymąsi ir dėl to yra laikomos pagrindinėmis⁸.

Tokios žmogaus teisės gali būti skirstomos pagal jų įtvirtinimą valstybių konstitucijose:

1. Pirmosios kartos teisės: tai teisės, saugančios civilines ir politines teises, tokias kaip teisė į gyvybę, laisvę, saugumą, teisės teisiniame procese, religijos pasirinkimo, žodžio laisvės ir t.t. Šios teisės pirmą kartą buvo įtvirtintos XVIII a. pabaigoje JAV ir Prancūzijos žmogaus teisių deklaracijose;
2. Antrosios kartos teisės: tai ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės, kurių kilmė siejama su XIX a. atsiradusiomis socialinėmis problemomis. Tai teisės į darbą, socialinę apsaugą, teisė į mokslą ir t.t.;
3. Trečiosios kartos teisės: tai kolektyvinės, kurios apima teises į taiką, švarią ir sveiką aplinką ir pan. Šios teisės atsirado XX a. antrojoje pusėje ir tik neseniai buvo pradėtos įtraukti į tarptautinę teisę⁹.

Taigi, žmogus turi įvairaus pobūdžio teises: civilines, politines, ekonomines, kultūrinės ir kolektyvines teises, kurios yra numatytos tarptautiniame ir nacionaliniame lygmenyje, pripažįstant, jog jos yra svarbiausios tam, kad būtų tinkamai apsaugotas asmens orumas ir vystymasis.

Filosofė F.M. Kamm, analizuodama bendrą asmens teisės sąvoką, remiasi žymiąja Jungtinių Amerikos Valstijų teisės teoretiko Wesley Hohfeldo teisių sistema, kuri yra sudaryta iš keturių tipų¹⁰:

⁸ KALIN, W.; KUNZIL J. *The Law of International Human Rights Protection*. Oxford: Oxford University Press, 2009, p.31.

⁹ *Ibid.*

1. Teisė – privilegija nurodo, ko jos turėtojas neturi pareigos nedaryti;
2. Teisė – reikalavimas yra susijęs su bent vieno kito asmens pareiga;
3. Teisė – galia yra suprantama kaip teisė pakeisti kitų teises;
4. Teisė – imunitetas apsaugo asmenį nuo kitų subjektų galios pakeisti teises.

Vieno žymiausių teisės filosofo H.L.A. Harto nuomone, privilegijos ir reikalavimai sudaro „pirmines taisykles“: jos reikalauja iš asmenų elgtis ar susilaikyti nuo konkrečių veiksmų. Likusieji teisių tipai, jo nuomone, laikomi antrinėmis, *meta* taisyklėmis, kurios nusako, kaip subjektai gali įvesti ir keisti pirmines taisykles¹¹. Taigi, dauguma teisių suteikia tam tikrą laisvę jų turėtojams. Viena vertus, privilegijų ir galios atveju, yra įtvirtinamas aktyvus teisių adresato veikimas jo pasirinktu būdu, o tai reiškia, kad jam suteikiamas tam tikras autonomiškumas. Kita vertus, reikalavimo ir imuniteto atveju, valstybė ir kiti asmenys yra įpareigojami veikti pasyviai, t.y. susilaikyti nuo nepageidaujamų veiksmų, kurie ribotų suteiktą laisvę.

Darytina išvada, jog suteikta teisė suteikia laisvę veikti asmeniui tam tikru būdu, pvz. asmuo gali atsisakyti konkretaus reikalavimo iš kito asmens, tačiau kyla klausimas, ar teisė taip pat gali įgalinti asmenį „atleisti“ kitą subjektą, pvz. valstybę nuo jos pareigos apsaugoti individą.

1.1. Asmens teisių funkcijos

Iš tokios suteiktos laisvės pobūdžio galima išskirti tam tikras įgytos teisės funkcijas, t.y. kokią įtaką žmogaus elgesiui daro jo turimos teisės. Jų pagrindu skiriamos dvi pagrindinės teorijos: valios teorija ir intereso teorija. Kiekviena iš jų nusakomas skirtingas supratimas, kokią įtaką teisė daro jos turėtojui. Pirmosios teorijos šalininkai tvirtina, kad teisės turėtojas turi tam tikrą nepriklausomumą¹². Tiksliau sakant, yra manoma, kad teisių funkcija yra suteikti jos turėtojui visišką kontrolę dėl kito asmens pareigos: asmuo, turintis teisę, gali jos atsisakyti ir taip paneigti kito subjekto pareigą tą teisę įvykdyti. Vadinasi, teisių turėjimas suteikia galią nurodyti veikti pareigos turėtojui tam tikru būdu. Ši teorija fiksuoja stiprų ryšį tarp teisės ir normatyvinės kontrolės: teisės turėjimas

¹⁰ COLEMAN, J.; SHAPIRO, S. *The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law*. Oxford: Oxford University Press, 2002, 12 skyrius.

¹¹HART, H.L.A. *The Concept of Law*, Oxford: Oxford University Press., 1961. Iš WENAR, L. Rights, 2015. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: < <http://plato.stanford.edu/entries/rights> >.

¹² HART, H.L.A. *Essays on Bentham: Studies in Jurisprudence and Political Theory*. Oxford: Clarendon Press, 1982. Iš WENAR, L. Rights, 2015. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: < <http://plato.stanford.edu/entries/rights> >.

suteikia galimybę apibrėžti, ką kiti gali ar negali daryti, ir taip turėti tam tikrą valdžią bei nepriklausomumą. Vis dėlto, remiantis šia teorija, nėra teisių, kurios yra nepriklausomos nuo asmens valios, t.y. nėra tokių, kurių nebūtų galima atsisakyti. Šiuo atveju, asmuo gali atsisakyti laisvės ir būti pavergtas¹³. Valios teorija dažnai kritikuojama ir tuo aspektu, jog kadangi visos teisės patvirtina asmens autonomiją ir galėjimą jų atsisakyti ar pasinaudoti teise, teisių turėtojais negali būti subjektai, neturintys teisinio veiksnio. Filosofo H. Steiner teigimu, remiantis tokia pozicija, yra neįmanoma *nekompetentingiems* šia prasme asmenims, tokiems kaip nepilnamečiams, protiškai neįgaliems ar komos būsenos, turėti teises, nors šiuolaikinėse teisinėse sistemose nėra abejonės, jog jie, kaip ir kiti visuomenės nariai, turi žmogaus teises¹⁴. Filosofijos profesorius C. Wellman bandydamas ginti šią teoriją tvirtina, jog nesavarankiškai asmenys yra naudos gavėjai ta prasme, kad kiti savarankiškai bendruomenės nariai turi griežtas moralines pareigas jų atžvilgiu¹⁵. Vis dėlto, šis teiginys taip pat susilaukia kritikos: filosofas W. A. Edmunson tvirtina, kad yra tiesiog neteisinga manyti, jog nesavarankiškai asmenys, neturintys suteiktų teisių, yra kitų asmenų pareigų gavėjai ir dėl to tokia situacija jiems užtikrina tokią pačią apsaugą, kaip tai padarytų jiems tiesiogiai suteiktos teisės¹⁶. Taigi, ši teorija įtvirtina tam tikrą laisvės paskirstymą tarp subjektų, atsižvelgiant į jų teises ir pareigas: akcentuojama, jog asmuo, turintis konkrečią teisę, yra įgalintas spręsti, ką gali ar negali daryti kiti asmenys. Remiamas požiūris, jog jei asmuo turi teisę, jis taip pat turi galią jos atsisakyti ar panaikinti. Šiuo atžvilgiu teorija paneigia neatimamas teises.

Intereso teorija laiko teises instrumentais, leidžiančiais užtikrinti asmens gerbūvį, todėl nieko keisto yra tai, kad egzistuoja tam tikros teisės, kurių žmogus neturi moralinės teisės atsisakyti¹⁷. Teigiama, kad tik asmuo, kuris turi tam tikrą interesą gali būti teisės turėtoju. Filosofas J. Raz nurodė, jog galima laikyti, kad asmuo turi teisę tik jei konkretus jo gerbūvio aspektas yra pakankamai svarbus, kad pateisintų kitų asmenų pareigą jų atžvilgiu¹⁸. Šios teorijos rėmėjai tvirtina, kad asmens teisės funkcija yra pratęsti teisės turėtojo interesus, tiek, kiek tai būtų reikalinga¹⁹. Todėl galima manyti, jog tokios teisės kaip teisė į gyvybę, laisvę yra suprantamos plačiau nei vien individo interesai ir jų

¹³ MACCORMICK, N. *Rights in Legislation*, in HACKER, P., ir RAZ., J. (eds.), *Law, Morality and Society: Essays in Honour of H.L.A Hart*, Oxford: Oxford University Press, 1977, p. 197. Iš WENAR, L. *Rights*, 2015. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <<http://plato.stanford.edu/entries/rights>>.

¹⁴ STEINER, H. *An Essay on Rights*. Oxford: Blackwell Publishers, 1994, p.245.

¹⁵ WELLMAN, C. *Real Rights*. New York: Oxford University Press, 1995, p.127.

¹⁶ EDMUNDSON, W.A. *An Introduction to Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, p.128.

¹⁷ WENAR, L. *Rights*, 2015. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <<http://plato.stanford.edu/entries/rights>>.

¹⁸ WALDRON, J. *Liberal Rights – Collected Papers, 1981-1991*. Duke University Press, 1993, p. 204.

¹⁹ WENAR, L. *Rights*, 2015. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <<http://plato.stanford.edu/entries/rights>>.

apsauga platesnė. Ši teorija neskirsto asmenų į galimus negalimus teisių turėtojus, pagal jų pajėgumą spręsti. Svarbu yra tai, kad potencialus teisių turėtojas turėtų reikšmingą interesą, vertą jo apsaugos tam, kad būtų užtikrintas minimalus jo gerbūvis.

Abi šios teorijos turi trūkumų asmenų teisės apsaugos aspektu. Pirmojoje suformuotas požiūris gali būti itin pavojingas sprendžiant, kokios žmogaus teisės ir kokia apimti turėtų būti saugomos, jei priimsime teiginį, jog asmuo gali pats spręsti ir naudoti jas savarankiškai. Asmuo, nors ir turintis teisę į valios išreiškimą ir sprendimą dėl savo gyvenimo, ne visada gali numatyti ir suprasti savo veiksmų pasekmes. Be to, tai, kad nepripažįstamos žmogaus teisės asmenims, kurie neturi galimybės spręsti, yra itin kritikuotina. Kitos teorijos atveju problema kyla tada, kai bandoma apibrėžti, kas yra asmens gerbūvis ir kokia jo apsauga turėtų būti. Šios sąvokos skirtingai suvokiamos priklausomai nuo socialinės ir kultūrinės padėties konkrečioje visuomenėje, todėl tokio požiūrio ne universalumas suteikia laisvę interpretacijoms, kurios gali būti itin nepalankios asmens autonomijai spręsti dėl savo teisių įgyvendinimo.

1.2. Asmens autonomija kaip vertybė

Iš pateiktos teisės sąvokos ir jos funkcijos analizės matoma, jog asmuo, kuris turi tam tikrą teisę, taip pat turi ir savarankiškumą, susijusį su jos realizavimu. Toks aiškinimas suponuoja išvadą, kad asmeniui, kaip teisės subjektui, yra suteikta autonomija. Ši sąvoka gali būti apibūdinama kaip asmens laisvė egzistuoti, remiantis asmeniniais norais, savybėmis, kurios nėra primetamos išorinių jėgų, o yra žmogaus, kaip asmenybės, dalis. Asmens savarankiškumas yra laikomas nepaneigiama vertybe, kadangi priešinga situacija, t. y. būti valdomam kitų asmenų, reiškia neigiamą reiškinį, tokį kaip represiją²⁰.

Teisinėje literatūroje pateikiamos įvairios asmens autonomijos sąvokos. Mokslininkas G. C. MacCallum tvirtina, kad laisvė apima galimybę veikti, neatsižvelgianti į išorinius ar vidinius suvaržymus ir turėjimas pakankamų šaltinių ir galios įgyvendinti savo norus. Tuo tarpu autonomija laikoma nepriklausomybė ir išskirtinumas, kuris paskatina asmenį veikti²¹. Kiti, kaip pavyzdžiui teisės ir filosofijos profesorius G. Dworkinas, tvirtina, kad laisvė apima konkrečius veiksmus, o autonomija

²⁰ CHRISTMAN, J. *Autonomy in Moral and Political Philosophy*, 2015. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://plato.stanford.edu/entries/autonomy-moral/>>.

²¹ MACCALLUM, G. C. *Negative and Positive Freedom*, *Philosophical Review*, 1967. Iš CHRISTMAN, J. *Autonomy in Moral and Political Philosophy*, 2015. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://plato.stanford.edu/entries/autonomy-moral/>>.

yra platesnė sąvoka, apibūdinti asmens būklę²². Kai kurie autoriai²³ pabrėžia skirtumą tarp asmens autonomijos, suprantamos kaip veikimas savo valia, ir žmogaus savarankiškumo kaip laisvės veikti visuomenėje nebūnant ribojamam trečiųjų šalių ar valstybės. J. Feinberg pateikia galimus keturis autonomijos aspektus: autonomija kaip gebėjimas, kaip sąlyga, kaip idealas ir kaip teisė. Autonomija kaip gebėjimas išreiškia galimybę save valdyti, daryti nepriklausomus sprendimus ir savarankiškus pasirinkimus²⁴. G. Dworkin teigė, jog individas yra geriausias teisėjas, spręsti, kas skatina jo gerbūvį. Jei tai yra svarbiausias tikslas, vadinasi asmens autonomija gali būti laikoma kaip geriausia priemonė tam pasiekti. Autonomija skatina ir saugo asmens bendrąjį gebėjimą gyventi, remiantis asmeninėmis savybėmis ir supratimu, kas yra konkrečiam individui svarbu²⁵. J. S. Mill panašiai teigė, jog autonomija yra asmens gerbūvio dalis²⁶.

J. Christman straipsnyje „Autonomija moralinėje ir politinėje filosofijoje“ teigia, kad geriausiai autonomija gali būti atskleista remiantis dvejais savęs valdymo principais: *self-rule* ir *self-government*. *Self-rule* apima du komponentus – tai nepriklausomybė nuo aplinkybių, kurios verčia būti apdairiais, taip pat nepriklausomybė nuo išorinės manipuliacijos ir gebėjimas save valdyti. *Self-government* tai gebėjimas veikti, remiantis išimtinai savo troškimais, vertybėmis, sau išsikeltomis sąlygomis. Čia J. Christman išskiria tokias dvi sąlygų grupes: 1) gebėjimų sąlygas ir 2) autentiškumo sąlygas. Gebėjimų sąlygos apima savikontrolę, racionalumą ir t.t. Tuo tarpu autentiškumo sąlygos apima gebėjimą atpažinti, remtis ir laikytis savo troškimų ir vertybių²⁷. Docentas J. Gumbis, analizuodamas tokį autonomijos aiškinimą, iškelia klausimą – kaip vertinti troškimų identifikaciją? Ir ar, apskritai, tai yra įmanoma? Identifikavimas gali vykti pripažįstant tam tikras vertybes arba patvirtinant jas tam tikru būdu. Pirmuoju atveju toks identifikavimas tikrai nėra atitinkantis visiškos autonomijos koncepciją, kadangi individas nesąmoningai gali pripažinti tam tikras jam primestas ar visuotinai paplitusias, taip pat ir varžančias vertybes. Iš kitos pusės, vertybių patvirtinimas irgi nėra visiškas ir pakankamas autonomijos garantas, nes ne visuomet mes patvirtiname visas savo vertybes,

²² DWORKIN, G. *The Theory and Practice of Autonomy*. New York: Cambridge University Press, 1988, p. 13–15, 19–20, iš CHRISTMAN, J. *Autonomy in Moral and Political Philosophy*, 2015. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://plato.stanford.edu/entries/autonomy-moral/>>.

²³ COGGON, J.; MIOLA, J. *Autonomy, Liberty, and Medical Decision-making*. *Camb Law J.*, 70(3), p. 523-547, 2013.

²⁴ FEINBERG, J. *Harm to Self. The Moral Limits of Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press, 1986, p.28.

²⁵ BERG, J.W. *Understanding Waiver*. *Houston Law Review*, t. 40(281), 2006.

²⁶ CHRISTMAN, J. *Autonomy in Moral and Political Philosophy*, 2015. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://plato.stanford.edu/entries/autonomy-moral/>>.

²⁷ *Ibid.*

kaip priklausančias mums (ypač, kai tos vertybės ar troškimai yra įpareigojantys ar nustatantys mums atsakomybę)²⁸.

Taigi, yra sutinkama, jog asmuo, kaip teisinis ir socialinis subjektas, turi savarankiškumą, kuris leidžia veikti pagal tam tikras vidines paskatas ir taip spręsti dėl konkrečių gyvenimo pasirinkimų bei kurti savo gerbūvį. Asmens autonomiškumas pasireiškia ir tuo, kad jo pasirinkimui neturėtų būti daroma įtaka, t. y. asmuo, yra laisvas veikti taip, kaip jam atrodo esant geriausiai. Todėl teoriškai galima išvada, jog asmuo turėtų būti nepriklausomas ir nuo tų vertybių, kurias nori primesti kiti, pavyzdžiui, valstybė, todėl galėtų „atleisti“ valstybę nuo pareigos apsaugoti jo žmogaus teises.

1.3. Asmens autonomijos ribos

Vis dėlto, individai, vadovaudamiesi tik savo norais ir suteikta laisve, gali priimti sprendimus, kurie atsigręžia prieš jų pačių egzistenciją. Tai, jog asmuo gali spręsti dėl konkrečių gyvenimo pasirinkimų, negali reikšti jo beribės laisvės daryti tai, ką nori. Vadinasi, kyla problema dėl asmens autonomijos ribų: kada baigiasi asmens teisė į savarankiškumą. Šiame kontekste yra sutinkama paternalizmo sąvoka. Teisinis paternalizmas – tai požiūris, jog teisė turėtų kartais reikalauti iš žmonių elgtis prieš savo valią, bet dėl jų gerovės, taip apsaugodama žmones nuo jų pačių. Kadangi teisinis paternalizmas yra tam tikri atvejai, kai teisė gali reguliuoti žmogaus veiksmus jam prieštaraujant, todėl yra aktualus klausimas, ar tikrai paternalizmas visais atvejais pateisinamas, nors ir siekiant žmogaus gerovės ir taip įsiterpiančiam ir pažeidžiančiam jo autonomiją²⁹.

Paternalistinės intervencijos gali būti tarpasmeninės, kurias nurodo socialinės ir moralinės normos, ir tos, kurios nurodytos tam tikrose teisinėse taisyklėse. Šiuo atveju yra aktuali valstybės galia nurodyti, kiek žmogus gali atsisakyti savo žmogaus teisių. Valstybė, įgyvendindama nacionalinius aktus bei tarptautinius susitarimus dėl žmogaus teisių, nustato apsaugą joms, o tuo pačiu ir ribojimus asmens pasirinkimui. G. Dworkin pabrėžia, jog tai, kad visuomenė sutiko su išrinktų atstovų valdymu, reiškia supratimą, jog pastarieji gali veikti taip, kad apsaugotų asmenų interesus tam tikrais būdais³⁰. Toks „kišimasis“ yra identifikuojamas ne pagal tai, kokius veiksmus jie apima, o pagal tai,

²⁸ GUMBIS, J. Paskaitų „Teisės filosofija: probleminiai aspektai“ oficialūs konspektai. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.tf.vu.lt/dokumentai/Viesoji_teise/Paskaitu_medziaga/Teises_filosofija_probleminiai_aspektai.pdf>.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ BERG, J.W. Understanding Waiver. *Houston Law Review*, t. 40(281), 2003. Case Legal Studies Research 2006, p.298.

kokie pateisinimai jiems nurodomi³¹. Taigi, paternalizmas apima asmens autonomijos intervencijas su tikslu pagerinti asmens gerbūvį. Tačiau būtent autonomijos kaip vertybės supratimas neleidžia kitiems subjektams ar valstybei pernelyg kištis į asmens privačią erdvę, t. y. diktuoti, kokius sprendimus asmuo turi priimti, remdamasis turimomis teisėmis³². Svarbus aspektas yra tai, kad autonomija gali būti laipsninė, t. y. atskiri asmenys gali turėti skirtingas autonomijos ribas, atsižvelgiant į objektyvius teisinius kriterijus, tokius kaip amžius, psichinė, fizinė būklė. Tačiau bendru atveju turi būti paliekama vienoda laisvė asmenims veikti, nevaržant jų pasirinkimo.

Iš pateiktų įžvalgų aiškiai matoma, jog asmens savarankiškumas ir noras apsaugoti asmenį nuo negatyvių sprendimų yra konkuruojantys veiksniai. Spręsti, kiek žmogus gali rinktis pats dėl savo egzistencijos ir kiek valstybė turi nurodyti jam jo pasirinkimus, priklauso nuo to, kaip yra suprantama autonomija ir jos ribos. Teisė nustato tam tikrus elgesio variantus, įtvirtina principus ir tam tikras visuomenines vertybes. Docento J. Gumbio nuomone, iš esmės, analizuojant teisės ribas, galima pasakyti, kad teisė gali nustatyti tik žmonių pripažįstamas vertybes, nes teisė – tai tam tikras reiškinys, kylantis iš pačios visuomenės. Tačiau čia kyla klausimas, ar visada teisės nustatytos visuomeninės vertybės neprieštaras individo autonomijai, nes, kaip jau buvo minėta, autonomija – tai kiekvieno individo gebėjimas identifikuoti jam priklausančias autentiškas vertybes ir troškimus. Todėl teisės ribas, kreipiant didžiausią dėmesį į individo autonomiją, leistų nustatyti autonomijos ir politinio liberalizmo santykis³³. Vienas žymiausių šios doktrinos atstovų J.S. Mill savo veikalė „Apie laisvę“ teigia, jog visuomenėje viena iš labiausiai gintinų vertybių yra asmens privatumas ir jo autonomija. Dėl šios priežasties vienintelė sritis, kurioje asmuo turi pasiduoti visuomenės įtakai, yra tas elgesys, kuris veikia kitą. Ten, kur asmuo veikia tik privačiai, jo nepriklausomybė yra beribė³⁴. J.S. Mill tokiu požiūriu atskiria individo sritį, kurioje kišimasis yra negalimas, ir visuomeninę sritį, kurioje intervencija gali būti tinkama ir kartais būtina. Tokia nuostata gali būti pritaikyta ir asmens galimybei atsisakyti tam tikros teisės: remiantis tokiu požiūriu, valstybė neturi teisės į intervenciją, jei asmens teisės atsisakymas apima tik jo privatų gyvenimą. Taigi, valstybės institucijos, gerbiančios asmens autonomiją, neturi kištis į asmens privatų gyvenimą ir tuo pačiu metu imtis konkrečių veiksmų tam, kad asmenys galėtų įgyvendinti

³¹ CHRISTMAN, J. *Autonomy in Moral and Political Philosophy*, 2015. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://plato.stanford.edu/entries/autonomy-moral/>>.

³² *Ibid.*

³³ GUMBIS, J. Paskaitų „Teisės filosofija: probleminiai aspektai“ oficialūs konspektai. interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.tf.vu.lt/dokumentai/Viesoji_teise/Paskaitu_medziaga/Teises_filosofija_probleminiai_aspektai.pdf>.

³⁴ BERG, J.W. *Understanding Waiver*. *Houston Law Review*, t.40(281), 2006, p.289-290

suteiktą jiems autonomijos teisę. Vadinasi, tam, kad būtų apsaugota vieno asmens autonomija, turi būti apribota kito subjekto laisvė veikti. Taip pat J.S. Mill teigia, kad susitarimas, kuriuo asmuo parduoda save ar leidžiasi būti parduodam kaip vergas yra niekinis. Parduodant save vergijon, asmuo paneigia savo laisvę, jis atsisako visų teisių remiantis šiuo veiksniu. Dėl to, jis paneigia pačią autonomijos prasmę valdyti save. Asmens laisvės principas negali reikšti, jog asmuo yra laisvas būti nelaisvas³⁵. Taigi, J.S. Mill nurodo, jog asmens autonomijos ribos galėtų būti tai, kad jis negali pasirinkti atsisakyti jos, o valstybė turėtų pareigą apriboti suteiktą autonomiją tik išskirtiniais atvejais.

Tokį požiūrį patvirtintų ir kantiška filosofija, kuri sako, jog individai turi paveldimą nepriklausomybę sau pačiam, kuri negali būti atiduota. Profesorius G. Dworkin pabrėžia, jog dažnai atvejais yra racionalu, jog asmenys iš anksto sutinka su tam tikru autonomijos apribojimu. Filosofas J. Feinberg pripažįsta, kad autonomija gali būti apribota, tačiau kad tai įvyktų, turi būti aišku, jog toks veiksmas yra savanoriškas, o kadangi tikrinti savanoriškumą kiekvienoje situacijoje būtų sudėtinga, dėl praktinių priežasčių yra preziumuojama, kad asmuo nesavarankiškai atsisakė ten, kur autonomija yra itin reikšminga. Šie trys požiūriai parodo skirtingas priežastis, kodėl būtų galima riboti asmens autonomiją³⁶.

Remiantis J.S. Mill pozicija, galima teigti, jog valstybė turi pareigą nesikišti ir neriboti asmens teisės rinktis naudotis ar atsisakyti teise. Valstybė turi imtis pozityvių veiksmų tik tada, kai veiksmai išeina iš jo privataus gyvenimo ribų. Ši nuomonė yra pakankamai radikali ta prasme, jog asmuo, veikdamas savarankiškai remiasi individualiu supratimu, kuris gali skirtis nuo asmenų socialinių, politinių, kultūrinių ir pan. pažiūrų. Tuo tarpu valstybė, kaip subjektas, irgi vadovaujasi bendromis tai visuomenei vertybėmis, kurios nebūtinai turi sutapti su konkretaus asmens požiūriu. Tuo atveju kyla problema, jog valstybė suvokdama kaip grėsmę tam tikros žmogaus teisės atsisakymą ar koku būdu tai bus padaryta, gali neleisti asmeniui įvykdyti savo autonomijos teisės.

Teisės profesorės J.W. Berg teigimu, žvelgiant bendrai, asmenys gali priimti savarankiškus sprendimus kas dieną, tačiau kiekvienas jų nėra vertinamas. Kitaip turi būti elgiamasi, kai teisės atsisakymo pasekmės yra itin svarbios. J. W. Berg, aiškindamasi teisės atsisakymo esmę, išsako nuomonę, jog kadangi teisės atsisakymas yra autonomiškas individo veiksmas, jį riboti galima tik nežymiai. Visuomenė, kuri laiko, jog žmogaus autonomija yra viena iš pagrindinių vertybių, neturėtų kištis į asmens teisę

³⁵ BERG, J.W. Understanding Waiver. *Houston Law Review*, t.40(281), 2006, p.290-291.

³⁶ *Ibid.*, p. 292.

pasinaudoti suteiktu privatumu, išskyrus ta apimtimi, kai toks teisės įgyvendinimas pažeistų kitų asmenų autonomiją³⁷. Tokioje situacijoje gali kilti pozityvi valstybės pareiga apriboti asmens savarankiškumą, o kartu ir privatų gyvenimą. Tai sąlygoja, kad skirtingiems teisių atsisakymams valstybė taiko skirtingus saugiklius³⁸.

O. De Schutter pateikia trejopą požiūrį į santykį tarp valstybės ir individo autonomijos galių. Pirmuoju atveju teisės turėtojas gali paaukoti savo teisę tam, kad būtų gaunama tam tikra nauda (pvz., lengvesnė bausmė), tokiu būdu yra pripažįstama asmens teisė į autonomiją. Valstybė turi pareigą gerbti asmens savarankiškumą, o tai sudaro sunkumus įvesti tam tikras apsaugos priemones. Antruoju atveju teisės turėtojas neturi jokios teisės į autonomiją, kurią galėtų panaudoti prieš valstybę. Tačiau taip pat jis neturi teisės būti apsaugotas nuo teisės atsisakyti žmogaus teisės. Valstybė gali pasirinkti apriboti asmens teisę atsisakyti, tačiau tai nėra privaloma. Galiausiai, asmuo turi teisę būti apsaugotas valstybės nuo pasekmių, kurios gali kilti atlikus teisės atsisakymą, o valstybė turi pareigą apsaugoti asmenį nuo tokio veiksmo, tačiau tokia apsauga turėtų būti suprantama protinga apimtimi³⁹. Pastarasis galių paskirstymo būdas atrodo artimiausias ta prasme, jog nors asmens teisė į autonomiją nurodo, jog valstybė negali primesti nepagrįstos apsaugos, tačiau gali būti įvesti konkretūs ribojimai tose srityse arba tose teisėse, kur valstybė mano, jog yra būtina, norint apsaugoti asmens ir visuomenės gerbūvį.

1.4. Žmogaus teisių pobūdis teisių atsisakymo kontekste

Atsakant į klausimą, kiek asmeniui valstybė turi suteikti autonomijos, svarbu tai, kokia teisė yra kvestionuojama. J.W. Berg veikale „Suprasti teisės atsisakymą“ pasiūlo tris teisių kategorijas, remiantis dvejomis autonomijos koncepcijomis. Pirmoji jų, askriptyvioji autonomija, yra neatskirama asmenų savybė, kurią turi visi kompetentingi individai, ir gali būti ribojama tik dėl to, jog tokia laisvė pažeidžia kito asmens autonomiją. Tokios teisės negali būti niekaip ribojamos valstybės. Remiantis šia teorija, valstybė negali sustabdyti ar nubausti asmens, norinčio parduoti save, jei toks veiksmas nekenkia kitų asmenų gerbūviui. Praktikoje yra itin sunku nustatyti, koks veiksmas neturi poveikio kitiems asmenims. Askriptyviosios teorijos požiūris yra sunkiai taikomas praktikoje ir tokių teisių praktiškai nepasitaiko⁴⁰. Kita teisių kategorija yra kildinama iš deskriptyviosios teorijos, kuri teigia, jog autonomija spręsti dėl savo teisių priklauso nuo

³⁷ BERG, J.W. Understanding Waiver. *Houston Law Review*, t.40(281), 2006, p.289.

³⁸ *Ibid.*, p.306.

³⁹ DE SCHUTTER, O. *International Human Rights Law: Cases, Materials, Commentary*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, p.434.

⁴⁰ BERG, J.W. Understanding Waiver. *Houston Law Review*, t.40(281), 2006, p. 297.

konkrečių gebėjimų ir skiriasi priklausomai nuo individų ir aplinkybių. Šiuo atveju yra pateisinama valstybės intervencija tam, kad būtų užtikrinta ar praplėsta individų autonomija. Kuo daugiau asmuo praranda autonomijos, tuo mažiau turėtų būti leidžiamas teisės atsisakymas, aiškiai neįsitikinant, jog toks veiksmas yra autonomiškas. Kitaip tariant, jei pagrindinis tikslas yra skatinti asmens savarankiškumą, tuomet teisių atsisakymas, skatinantis deskriptyviają autonomiją, gali būti leidžiamas tik tuo atveju, jei pats atsisakymas yra savanoriškas ir atsisakyta autonomija atsveria autonomiškumą priimant teisių atsisakymo sprendimą⁴¹. Trečioji kategorija yra tos teisės, kurios apibūdinamos kaip sistemos apribojimai. Autorė teigia, kad daug teisių asmuo negali atsisakyti ne dėl ryšio tarp teisės ir žmogaus autonomijos, o dėl to, jog toks veiksmas sukels neigiamus padarinius visai sistemai. Tokiais pavyzdžiais galėtų būti atsisakymas teisės į kaltumo įrodymą ar teisės į teismo jurisdikciją. Šios teisės yra procedūriniai saugikliai, kurių tikslas yra užtikrinti, jog baudžiamoji sistema veiktų tam tikru būdu. Šiuo atžvilgiu situacija nėra susijusi su asmens autonomiškumu: teismo jurisdikcijos teisė nėra teisė, sukurta skatinti asmens autonomiją. Galima įsivaizduoti tikrai savanorišką ir apgalvotą asmens sprendimą atsisakyti teismo jurisdikcijos, bet toks sprendimas nepaveiks asmens paveldėtos teisės į nepriklausomumą. Tačiau tuo pačiu metu tokių teisių atsisakymo leidimas pakenktų valstybės įvestai sistemai, kurios pagrindinis tikslas yra garantuoti didžiausią apsaugą kiekvieno individo autonomijai⁴². Taigi, remiantis išdėstytu požiūriu, teismas, svarstydamas dėl atsisakymo, turi spręsti, ar atsisakymas susijęs su asmens autonomija ar ne. Jei atsakoma neigiamai, tuomet yra sprendžiama, ar yra teisinės sistemos ribojimai, kurie neleidžia atsisakyti tam tikros teisės.

Tačiau yra nuomonių, jog asmuo išvis neturi galimybės atsisakyti tam tikros jam suteiktos žmogaus teisės. Šios nuomonės kyla dėl to, jog tarptautiniuose žmogaus teisių dokumentuose žmogaus teisės įtvirtintos kaip neatimamos. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių, Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktai įtvirtina, jog „visų žmonijos narių orumo ir lygių bei neatimamų teisių pripažinimas yra laisvės, teisingumo ir taikos pasaulyje pagrindas“. Teisės filosofijos tyrinėtojas R. Buitenweg pritaria nuomonei, jog reikia skirti teisę, kurios realizavimas nedaro neigiamos įtakos kitiems asmenims, ir teisę, kuri yra būtina asmens egzistavimo klestėjimui. Todėl žmogus gali atsisakyti pirmosios teisės, tačiau ne antrosios: civilinės, politinės, taip ekonominės, socialinės ir kultūrinės yra neatimamos

⁴¹ BERG, J.W. Understanding Waiver. *Houston Law Review*, t.40(281), 2006, p.297.

⁴² *Ibid.*, p. 301.

teisės. Asmuo gali jomis nepasinaudoti, tačiau negali jų atsisakyti⁴³. O. De Schutter tvirtina, jog sprendžiant, ar buvo įvykdytas pažeidimas atsisakant teisės, aktualus Konvencijos kaip viešosios tvarkos priemonės supratimas, kuris neleidžia nuostatų hierarchijos. Todėl negalima skirti per daug dėmesio tiems EŽTK organų teiginiams, kurie siūlo, jog vienos teisės yra labiau fundamentalios nei kitos ir dėl to, gali būti suteikiama galimybė teisių turėtojai jų atsisakyti⁴⁴. Buvęs Europos Žmogaus Teisių Teismo teisėjas L. G. Loucaides tvirtina, jog, jo nuomone, asmuo apskritai negali atsisakyti žmogaus teisių, įtvirtintų Europos Žmogaus teisių konvencijoje. Jo manymu, skirtumas tarp teisių, kurių galima atsisakyti ir tų, kurių ne, nėra tinkamai pateisinamas⁴⁵. Vis dėlto šių autorių pozicija yra paneigiama pačioje Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje⁴⁶.

Kiti autoriai pateikia platesnį požiūrį. Teisės profesorius C. A. Gearty teigia, jog neabejotina, kad individas turi galimybę atsisakyti savo teisių: viršų imantis individo laisvės ir žmogaus autonomijos principas, būdingas žmogaus teisių koncepcijai, nurodo, jog asmuo, vykdydamas moralinius pasirinkimus, negali būti verčiamas ar diktuojamas, kaip elgtis⁴⁷. Teisės mokslininkas J. G. Merrills, analizuodamas Europos Žmogaus teisių konvenciją teigia, kad ši, kaip ir kiti žmogaus teisių instrumentai, tiesiogiai nenumato galimybės atsisakyti žmogaus teisių. Jis pažymėjo, jog yra klaidinga laikyti Europos Žmogaus teisių konvenciją išskirtinai tik individų intereso įtvirtinimo priemone. Visada yra viešasis interesas, kuris paskatina platesnius svarstymus. Todėl klausimas, ar galima atsisakyti žmogaus teisių, turi skirtingus atsakymus priklausomai nuo skirtingų Konvencijos straipsnių⁴⁸. Knygoje „Globalizacija ir žmogaus teisės“, analizuojant tarptautinę humanitarinę teisę, pateikiamas remtinas požiūris, jog tai, ar galima atsisakyti teisės, galima spręsti iš teisės formuluotės. Nurodoma, kad yra įmanoma atsisakyti žmogaus teisių, tačiau ne visų: kankinimo draudimas yra galiojantis bet kokiais atvejais. To paties negalima būtų pasakyti apie, pavyzdžiui, teisę į teisingą bylos nagrinėjimą. Autoriai nurodo, jog tam, kad būtų suprastas skirtumas tarp teisių, kurių galima atsisakyti ir ne, reikia atsižvelgti į teisių formulavimo skirtumus:

⁴³ BUITENWEG, R. *Human Rights, Human Plights in a Global Village*. Clarity Press, 2007, skyrius: diskrecija ir žmogaus teisės.

⁴⁴ DE SCHUTTER, O. Waiver of Rights and State Paternalism under The European Convention on Human Rights. *Northern Ireland Legal Quarterly*, t. 51(23) p.481-508, 2014, p. 487.

⁴⁵ LOUCAIDES, L.G. *The European Convention on Human Rights– Collected Essays*. Leidne, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2007, p.223.

⁴⁶ Žiūrėti kitus skyrius.

⁴⁷ GEARTY, C.A. *Principles of Human Rights Adjudication*. Oxford University Press, 2005, p. 192.

⁴⁸ MERRILLS, J. G. *The Development of International Law by the European Court of Human Rights*. Manchester: Manchester University Press, 1988, p.176.

kategoriškas („niekas negali būti kankinamas“⁴⁹) ar labiau bendro, nukreipiamojo pobūdžio, pavyzdžiui, kaip teisė į gyvybę, laisvę ar saugumą, kurių atsisakymas turi būti taikomas laikantis konkrečių limitų (pavyzdžiui, viešosios tvarkos ribojimu)⁵⁰. Panašios pozicijos laikosi ir EŽTK, byloje *De Wilde, Ooms ir Versyp prieš Belgiją* teismas pažymėjo, jog teisė į laisvę yra per daug svarbi demokratinėje visuomenėje, jog tam, kad jos būtų atsisakyta užtektų tik to, kad asmuo pasidavė sulaikymui. Teismas konstatavo, jog kai klausimas yra susijęs su viešąja tvarka, reikalinga itin kruopšti kontrolė tam, kad nebūtų pažeista asmens teisė į laisvę, todėl teisės į teisėtą sulaikymą negalima atsisakyti. Šiuo atveju teismas pabrėžė ne tai, jog asmuo apkritai negali atsisakyti teisės į laisvę, tačiau tai, kad toks atsisakymas ribojamas viešosios tvarkos pagrindu⁵¹. Tuo tarpu įsakmios formuluotės patvirtina konkrečios teisės absoliutų pobūdį, o tai reiškia, kad nėra galimybės asmeniui atsisakyti teisės⁵². EŽTT yra konstatavęs, jog EŽTK 3 straipsnis nenumato jokių išimčių ar leidžiančių nukrypti nuostatų kartu su Konvencijos 15 straipsniu⁵³. EŽTK yra nurodomos keturios absoliučios teisės, kurių asmuo negali atsisakyti, net ir esant nepaprastajai padėčiai: teisė į gyvybę, teisė nebūti kankinamam, teisė nebūti pavergtam bei nebūti nubaustam be įstatymo⁵⁴. Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte įtvirtintos tokios pačios, o taip pat papildoma ir absoliučia teise nebūti įkalintam dėl sutartinių prievolių neįvykdymo⁵⁵. Tuo tarpu kitų teisių formuluotės leidžia atsisakyti jų, tačiau atsižvelgiant į tai, ar nėra kitokių ribojimų. Remiantis šiuo požiūriu, asmuo turės galimybę atsisakyti tam tikros teisės ar jos elementų, jei ji nebus absoliuti.

Atsižvelgus į tai, kas išdėstyta šiame skyriuje, darytina išvada, kad asmuo, kaip teisių turėtojas, turi autonomiją jomis naudotis, siekiant kurti savo gerbūvį. Minėta, jog konkrečios žmogaus teisės atsisakymas yra asmens autonomiškas veiksmas, kuris pakliūna į asmens privataus gyvenimo sferą. Vis dėlto, jis gali būti ribojamas, remiantis

⁴⁹ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 3 straipsnis: „Niekas negali būti kankinamas, su niekuo neturi būti žiauriai, nežmoniškai ar žeminant jo orumą elgiamasi, ar jis baudžiama“. *Valstybės žinios*, 2011, nr. 156-7390; Europos konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą. *Valstybės žinios*, 1998-10-02, nr. 86-2393.

⁵⁰ BALLESTEROS, J.; RUIZ-GÁLVEZ, E.F.; TALAVERA, P. (red.). *Globalization and Human Rights—Challenges and Answers from a European Perspective*. Springer, 2012, p.151.

⁵¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1971 m. birželio 18 d. sprendimas *De Wilde, Ooms ir Versyp prieš Belgiją* byla, Nr. 2832/66, 2835/66 ir 2899/66, § 64-65.

⁵² BALLESTEROS, J.; RUIZ-GÁLVEZ, E.F.; TALAVERA, P. (red.). *Globalization and Human Rights—Challenges and Answers from a European Perspective*. Springer, 2012, p.151.

⁵³ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1978 m. sausio 18 d. sprendimas *Airija prieš Jungtinę Karalystę* byloje, Serija A. Nr. 25, § 163.

⁵⁴ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 15 str. 2 d. *Valstybės žinios*, 2011, nr. 156-7390

⁵⁵ Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*, 2002-08-02, nr. 77-3288.

valstybės pareiga apsaugoti visuomenę bei patį individą nuo neigiamo savavališko elgesio. Vieningos nuomonės, kiek tokia galimybė turėtų būti ribojama žmogaus teisių kontekste, nėra. Nemažai autorių mano, jog asmuo negali to padaryti, nes žmogaus teisės yra tokios fundamentalios, jog jų atsisakymas sukeltų pernelyg dideles pasekmes asmens ir visuomenės egzistavimui. Vis dėlto kiti autoriai pateikia platesnį požiūrį į tokį asmens veiksmą. Yra tvirtinama, jog galimybė atsisakyti teisės yra viena iš autonomijos išraiškų, todėl asmuo turi turėti tokį pasirinkimą. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, jog ne visoms teisėms galima taikyti šią nuostatą, todėl svarbu atsižvelgti į teisės reikšmę, kuri lemia atsakymą į galimybės atsisakyti klausimą. Asmens teisių atsisakymo kaip asmens autonomiško veiksmo pripažinimui palanki ir EŽTT praktika, kuri yra nagrinėjama kitame skyriuje.

2. ASMENS PRIVATUMO IR VALSTYBĖS TEISINIO REGULIAVIMO RIBŲ SANTYKIS EŽTT SPRENDIMŲ KONTEKSTE

Ankstesniame skyriuje buvo analizuojama asmens, kaip teisių turėtojo, autonomijos ir valstybės pareigos santykis, pateikiant įvairias filosofų ir teisės mokslininkų nuomones dėl asmens galimybės atsisakyti žmogaus teisių. Šiame skyriuje analizuojamas toks individo veiksmas iš asmens autonomijos perspektyvos EŽTK ir EŽTT sprendimų kontekste.

2.1. Asmens privatumo sąvoka ir svarba

Konvencijos 8 straipsnis įtvirtina, jog kiekvienas asmuo turi teisę, kad būtų gerbiamas jo privatus ir šeimos gyvenimas, būsto neliečiamybė ir susirašinėjimo slaptumas⁵⁶. Teisės atsisakymo atveju yra aktuali privataus asmens gyvenimo sąvoka ir jos apimtis, t.y. ar tokiam asmeniui sprendimui taikoma minėto Konvencijos straipsnio apsauga. L.G. Loucaides knygoje „Asmenybė ir privatumas Europos Žmogaus teisių konvencijoje“ analizuoja asmens privatumo sąvoką EŽTT sprendimuose. Jis pastebi, jog vystantis praktikai dėl asmens teisių, teismas peržengė tradicinę „privataus gyvenimo“ sąvokos reikšmę, apimdamas platų spektrą elementų ir asmens autonomijos pavyzdžių, pritardamas požiūriui, jog privatus gyvenimas turi būti laikomas lygus asmenybės poreikiams⁵⁷. EŽTT byloje *Niemetz prieš Vokietiją*, nagrinėdamas klausimą, ar buvo pažeistas Konvencijos 8 straipsnis, yra nurodęs, jog teismas nemano, kad yra įmanoma ar reikalinga bandyti išsamiai apibrėžti sąvoką „privatus gyvenimas“. Vis dėlto, būtų per daug siaura, jei ši sąvoka apimtų tik vidinį ratą, kuriame asmuo gyvena privatų gyvenimą, pasirinkdamas atsiriboti nuo išorinio pasaulio⁵⁸. Byloje *Tysiāc prieš Lenkiją* teismas pakartojo ir praplėtė šią mintį konstatuodamas, kad „privatus gyvenimas“ yra plati sąvoka, apimanti, *inter alia*, individo fizinę ir socialinę tapatybę, o kartu ir teisę į asmens autonomiją, asmeninį tobulėjimą bei teisę kurti ir plėtoti santykius su kitais asmenimis išoriniame pasaulyje⁵⁹. Iš pateiktų įžvalgų ir teismo praktikos galima daryti išvadą, jog privataus gyvenimo samprata yra itin plati ir teismas nemato pagrindo nurodyti išsamų ją sudarančių elementų sąrašą. Tačiau tuo pačiu yra matomos tam tikros gairės, kuriomis

⁵⁶ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*, 2011, nr. 156-7390;

⁵⁷ LOUCAIDES, L.G. *Personality and Privacy under the European Convention on Human Rights*. British Yearbook, 1990, p.189.

⁵⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1992 m. gruodžio 16 d. sprendimas *Niemetz prieš Vokietiją* byloje, Nr. 13710/88, § 29, Serija Nr. 251-B.

⁵⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. kovo 20 d. sprendimas *Tysiāc prieš Lenkiją* byloje, Nr. 5410/03, § 107.

vadovaujantis galima daryti išvadą, jog asmens teisė į privatą gyvenimą aprėpia valinius veiksmus įgyvendinti savo, kaip individo, teisę į savirealizaciją, teisę gyventi taip, kaip jis pasirenka, remiantis asmens turima autonomija. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, jog teisės atsisakymas taip pat patenka į privataus gyvenimo sferą kaip viena iš priemonių individui spręsti dėl turimų teisių įgyvendinimo.

Teismas sprendimuose dažnai atkreipia dėmesį į asmens autonomijos svarbą: asmenys turi teisę rinktis, kaip norima gyventi ir toks jų pasirinkimas turi būti saugomas. Byloje *Cossey prieš Didžiąją Britaniją* buvo išsakyta nuomonė, jog asmens orumo ir laisvės principas yra pagrindas žmogaus teisėms, įtvirtintoms Konvencijos tekste. Minėtas principas reiškia, jog asmuo turi laisvę taip kurti savo gyvenimą ir vystyti asmenybę, kaip mano, jog yra geriausiai⁶⁰. Sprendime *Goodwin prieš Jungtinę Karalystę* teismas pabrėžė, kad Konvencijos 8 straipsnis, kuriame asmens autonomijos principas „persidengia“ su 8 straipsnio numatytais garantijomis, apima asmens teisę formuoti savo tapatybę⁶¹. Galima daryti išvadą, jog pripažįstant asmens teisės atsisakymą savarankišku veiksniu, o tai laikant vienu iš privataus gyvenimo aspektų, EŽTT konstatuoja, jog teisės atsisakymui, kaip vienam iš asmens autonomijos elementų, turi būti suteikta tam tikra apsauga.

2.2. Asmens privatumo ribojimas

Nors asmens pasirinkimas turi būti apsaugotas, tačiau, kaip teismas konstatavo minėtoje praktikoje, individo privatus gyvenimas negali būti suprantamas atskirai nuo išorinio pasaulio. Vadinasi, asmens teisė atsisakyti teisės gali būti apribota, kai asmens privatus gyvenimas patiria sąlytį su išoriniu pasauliu ar susiduria su kitų individų gerbūviu⁶². Tai leidžia daryti išvadą, kad, nors asmens teisė į privatą gyvenimą yra itin reikšminga, ji nėra absoliuti, todėl valstybė gali įvesti tam tikrą ribojantį reguliavimą. Bylose kyla problema, koku mastu valstybė, naudodamasi teisiniu reguliavimu, gali apriboti asmens galimybes ir taip susiaurinti asmens laisvės į pasirinkimą apimtį.

Pirmiausia, toks reguliavimas turi remtis tam tikrais pagrindais. Konvencijos 8 straipsnio 2 dalis nurodo, kad „valstybės institucijos neturi teisės apriboti naudojimosi šiomis teisėmis, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus ir, kai tai būtina demokratinėje visuomenėje valstybės saugumo, visuomenės saugos ar šalies ekonominės gerovės

⁶⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1990 m. rugsėjo 27 d. sprendimas *Cossey prieš Jungtinę Karalystę* byloje, Nr.10843/84.

⁶¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2002 m. liepos 11 d. sprendimas *Goodwin prieš Jungtinę Karalystę* byloje, Nr.28957/95, § 90.

⁶² AALL, J. Waiver of Human Rights. Setting the Scene (Part I/III). *NJHR*, 28:3-4, 2010, p.300-370.

interesams, siekiant užkirsti kelią viešos tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti⁶³. Taigi, nors Konvencijos 8 straipsnio 1 dalis griežtai įtvirtina asmens teisę į privatų gyvenimą ir pozityvią tiek valstybės, tiek kitų asmenų pareigą jos neriboti, yra paliekama teisė apriboti naudojimąsi, remiantis keliomis išimtimis. Kadangi jų formuluotė yra pakankamai bendra, todėl atskiru atveju turi būti keliamas klausimas, ar konkretus valstybės teisinis reguliavimas, ribojantis asmens autonomiją, gali būti pateisinamas konkrečiais pagrindais. Tam, kad teisinis reguliavimas pateisintų asmens teisių apribojimą, teismas turi atsakyti į tokius klausimus:

1. Ar toks valstybės įsiterpimas į asmens laisvę yra įtvirtintas įstatymuose. Tai reiškia, jog yra teisinis pagrindas, kuris tiksliai ir išsamiai apibrėžia apsaugos priemonės ribas tam, kad būtų išvengta valdžios institucijų savivaliavimo;
2. Ar pasirinkta priemonė yra tinkama pasiekti iškeltą tikslą. Tai valstybės pareiga nustatyti tokį tikslą ir pasirinkti tokias priemones, kurios neviršytų, tačiau taip pat ir leistų pasiekti numatytą siekį;
3. Ar toks apribojimas yra būtinas demokratinėje visuomenėje, atsižvelgiant į susiklosčiusias aplinkybes. Šis principas nusako, jog žmogaus teisių naudojimosi apimtis nėra absoliuti, ta prasme, jog jų vykdymas turi nepažeisti viešojo intereso⁶⁴.

Tam, kad būtų konstatuota, jog apribojimas yra suderintas su suminėtais kriterijais, teismas taip pat atsižvelgia į tokius aspektus kaip kitų asmenų teisės ir laisvės bei visuomenės moralė. Šiuo testu siekiama surasti balansą tarp asmens ir visuomenės interesų⁶⁵. Byloje *Palomo Sánchez ir kiti prieš Ispaniją* konstatavo, jog nors riba tarp valstybės pozityvios ir negatyvios pareigų, nustatytų Konvencijoje, savaime nenurodo, kas tai yra, tačiau taikomi principai yra tie patys: abiem atvejais turi būti ieškoma teisingo balanso tarp visuomenės ir individo konkuruojančių interesų valstybės narės diskrecijos kontekste⁶⁶. Verta atkreipti dėmesį į tai, kad minėtas kriterijus dėl būtinumo demokratinėje visuomenėje palieka tam tikrą nišą valstybės diskrecijai. Teismas yra ne

⁶³ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 str. 2 d. *Valstybės žinios*, 2011, nr. 156-7390.

⁶⁴ KILKELLY, U. The Right to Respect for Private and Family Life. A Guide to the Implementation of Article 8 of the European Convention on Human Rights. Human rights handbooks, Nr. 1, 2003, p.25-30. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 1 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-01\(2003\).pdf](http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-01(2003).pdf)>.

⁶⁵ AALL, J. Waiver of Human Rights. Setting the Scene (Part I/III). NJHR 28:3-4, 2010, p.300-370.

⁶⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. rugsėjo 12 d. sprendimas *Palomo Sánchez ir kiti prieš Ispaniją* byloje, Nr. 28955/06 28957/06 28959/06, § 62.

kartą konstatavęs, jog remiantis EŽTT praktika, vertinant, ar ribojimas yra būtinas demokratinėje visuomenėje, diskrecijos teisė yra palikta valstybės institucijoms, kurių sprendimai vėliau tampa teismo peržiūros objektu dėl atitikimo Konvencijos nuostatom. Kompetentingų institucijų turima diskrecija skiriasi nuo klausimų prigimties ir interesų, esančių pavojuje, svarbos⁶⁷. Tai sudaro galimybę tam tikru lygiu skirtingą interpretaciją tarp valstybių narių, o toks praktikos nevienodumas plečia valstybės galimybes laisviau veikti. Tokiu atveju gali iškilti pavojus, jog ta pati situacija bus skirtingai vertinama ir suprantama skirtingų valstybių teismuose ir taip bus pažeidžiamas teisinis tikrumas bei asmens teisėti lūkesčiai.

Byloje *Laskey, Jaggard ir Brown* teismas nagrinėjo pavyzdį, kai asmens pasirinkimai privačioje aplinkoje buvo apriboti valstybės, remiantis tokių priemonių būtinumu demokratinėje visuomenėje. Byloje buvo nagrinėjama situacija, kai pilnamečiai asmenys dalyvavo seksualinio pobūdžio veikloje. Pareiškėjai teigė, jog minėti veiksmai buvo atlikti privačioje aplinkoje suaugusių žmonių, kurie sutiko su tokia veikla, ir teigė, jog baudžiamoji teisė ir paskirta bausmė pažeidė jų teisę į privatų gyvenimą. Teismas konstatavo, kad vienas iš vaidmenų, kuris neabejotinai suteiktas valstybei, yra siekis, pasitelkiant baudžiamosios teisės reglamentavimą, reguliuoti veiklas, kuriomis gali būti sukeliama fizinė žala, nepriklausomai nuo to, ar klausimas iškyla seksualinio elgesio, ar ne, atveju⁶⁸. Teismas konstatavo, kad nacionalinės valdžios institucijos turėjo teisę imtis veiksmų, remiantis potencialios žalos galimybe, t.y. buvo pakankamai pagrindo manyti, jog baudžiamasis persekiojimas ir suėmimas buvo būtinas demokratinėje visuomenėje ir pateisinamas siekiu apsaugoti sveikatą Konvencijos 8 straipsnio 2 dalies prasme. Teismas taip pat pastebėjo, kad nėra privaloma nustatyti, ar toks įsikišimas į pareiškėjo teisę į privatų gyvenimą yra pateisinamas moralės apsaugos pagrindu. Tačiau tokia nuostata neturi būti interpretuojama, kaip kelianti abejonių dėl valstybės narės diskrecijos spręsti moralinius klausimus ar uždrausti tokio pobūdžio veiksmus⁶⁹. Tokiu situacijos išaiškinimu teismas pripažino, jog individo sutikimas, kad būtų pažeista Konvencijos suteikia teisė, nors išreikštas laisva valia ir žinant tokio sprendimo pasekmes, nesudaro pagrindo šiai teisei būti paneigta tokios bylos kontekste. Prieš prieidamas išvadą, teismas argumentavo, jog tai, kad tokia veikla yra saugoma Konvencijos 8 straipsnio (o valstybė gali drausti savanorišką seksualinio pobūdžio veiklą sveikatos ir moralės pagrindu) nepaaiškina ginčytinų sadomazochistinių santykių kaip privataus gyvenimo veiklos, o

⁶⁷ Pvz. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2002 m. balandžio 29 d. sprendimas *Pretty prieš Jungtinę Karalystę* byloje, Nr.2346/02, § 74.

⁶⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1997 m. vasario 19 d. sprendimas *Laskey, Jaggard ir Brown prieš Jungtinę Karalystę* byloje, Nr. 21627/93; 21826/93 ir 21974/93, § 43.

⁶⁹ *Ibid.*, § 51.

nurodo, kad nors ir paremtas partnerių sutikimu, toks žiaurus elgesys vis vien gali būti uždraustas valstybės narės⁷⁰.

Byloje *Pretty prieš Jungtinę Karalystę* buvo svarstomas valstybės argumentas, jog savižudybė su kito asmens pagalba nepatenka į Konvencijos 8 straipsnio apimtį. Teismas konstatavo, kad jis dar nėra linkęs išskirti, jog įstatymas, neleidžiantis galimybės pasinaudoti pagalba nusižudyti, tam, kad būtų išvengta, kaip pareiškėja tvirtina, kankinančios gyvenimo pabaigos, apriboja ir kišasi į asmens privatų gyvenimą. Teismas konstatavo, jog kuo rimtesnė žala gresia, tuo didesnis svoris tenka balanso paieškai tarp visuomenės sveikatos bei saugumo ir asmeninės žmogaus autonomijos principo. Šiuo atveju tokiu nacionaliniu teisiniu reguliavimu buvo siekiama apsaugoti silpnų ir pažeidžiamų asmenų gyvenimą, o ypačingai tų, kurių esama padėtis neleidžia priimti pakankami informuoto sprendimo dėl veiksmų, susijusių su jų gyvenimo nutraukimu ar dėl pagalbos kitų asmenų tai padarant⁷¹. Byloje *Keenan prieš Jungtinę Karalystę* buvo nagrinėjama situacija, kai kalinys, sergantis psichine liga ir turintis polinkį į savižudybę, atėmė sau gyvybę. Vyriausybė tvirtino, jog valstybė negali turėti pareigos apsaugoti asmenį nuo savęs paties, nes tai pažeistų jo, kaip individo, orumą ir autonomiją Konvencijos prasme⁷². Tačiau teismas šiuo atveju išvelgė valstybės pozityvią pareigą apsaugoti individą imantis bendrų atsargumo priemonių, kurios sumažintų galimybes asmeniui pakenkti sau, tačiau taip pat nepažeistų asmens autonomiškumo principo⁷³.

Remiantis išanalizuota teorija ir praktika, galima teigti, jog privataus gyvenimo sąvoka gali apimti beveik visą asmens gyvenimą, todėl laikantis tokios EŽTT pozicijos, galima daryti išvadą, jog asmens galimybė pasirinkti atsisakyti teisės turėtų patekti į šią sritį. Vis dėlto, kaip matoma, šis asmens veiksmas negali būti nevaržomas, todėl svarbus balansas tarp viešojo ir privataus intereso. Iš vienos pusės, valstybė turi negatyvią pareigą susilaikyti nuo veiksmų, kurie be pagrindo neleistų asmeniui atsisakyti tam tikros teisės, tačiau tuo pačiu metu valstybė privalo saugoti patį asmenį bei visuomenę nuo situacijų, kai toks veiksmas gali atnešti neigiamus padarinius. Valstybė, gindama asmenį, o kartu ir visuomenės interesą, numatytu teisiniu reglamentavimu nurodo prioritetus bei vertybes, kurias laiko darnios bendruomenės ir nepažeistų individo interesų siekiamybės pagrindu, tačiau svarbu, jog tokie ribojimai būtų pateisinami.

⁷⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1997 m. vasario 19 d. sprendimas *Laskey, Jaggard ir Brown prieš Jungtinę Karalystę* byloje, Nr. 21627/93; 21826/93 ir 21974/93, § 36.

⁷¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2002 m. balandžio 29 d. sprendimas *Pretty prieš Jungtinę Karalystę* byloje, Nr. 2346/02, § 74.

⁷² Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2001 m. balandžio 3 d. sprendimas *Keenan prieš Jungtinę Karalystę* byloje, Nr. 27229/95, § 87.

⁷³ *Ibid.*, § 92.

Kitame skyriuje analizuojama, kokius konkrečius reikalavimus teismas nustato asmens galimybei atsisakyti tam tikros žmogaus teisės, derindamas asmens pasirinkimą ir valstybės pareigas.

3. TEISĖS ATSIKALAVIMUI KELIAMI REIKALAVIMAI IR ŽMOGAUS TEISĖ Į TEISINGĄ BYLOS NAGRINĖJIMĄ

Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje *Albert ir Le Compte prieš Belgiją* yra nurodęs, jog tam tikrų Konvencijos saugomų teisių prigimtis neleidžia atsisakyti jų pasinaudojimo, tačiau to paties negalima pasakyti apie kitas teises⁷⁴. Tokia teismo pozicija, leidžia daryti išvadą, jog yra pripažįstama asmens galimybė atsisakyti žmogaus teisės. EŽTT savo praktikoje yra nurodęs tam tikrus reikalavimus, kurie turi būti patenkinti, norint pasinaudoti šia galimybe:

1. Teisės turi būti galima atsisakyti Konvencijos teksto prasme;
2. Atsisakymas turi būti išreikštas nedviprasmiškai;
3. Įvykdytas laikantis minimalių apsaugos standartų, atsižvelgiant į teisės svarbą;
4. Negali prieštarauti viešajam interesui⁷⁵;
5. Asmuo veikė laisva valia ir protingai⁷⁶.

Pabrėžtina, jog teisės atsisakymas gali būti laikomas teisėtu tik tuo atveju, kai yra šių kriterijų visuma. Atlikus teismo sprendimų analizę⁷⁷, pastebėtina, jog nors tam tikruose sprendimuose ši sąvoka yra minima nagrinėjant bylas, susijusias su kitais straipsniais⁷⁸, daugiausiai teisės atsisakymo sąvoka naudojama Konvencijos 6 straipsnio atžvilgiu. Vadovaujantis teismo praktikos gausa aiškinant šią nuostatą, numatyti reikalavimai bus analizuojami jos kontekste.

Šis straipsnis tiesiogiai įtvirtina principą, kad teismo procesas privalo būti tinkamas ir teisingas. Jame nustatyta kiekvieno asmens teisė, kad jo byla per protingą laiką lygybės ir viešumo sąlygomis išnagrinėtų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir bešališkas teismas. Teisė į teisingą bylos nagrinėjimą – visų kitų žmogaus teisių apsaugos garantas, todėl ji laikoma viena iš fundamentalių žmogaus teisių. Ši asmens teisė demokratinėje valstybėje suprantama kaip teisė į visų konstitucinių asmens interesų garantijų kompleksą

⁷⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1983 m. sausio 10 d. sprendimas *Albert ir Le Compte prieš Belgiją* byloje, Nr. 7299/75, § 35.

⁷⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2016 m. vasario 11 d. sprendimas *Ibrahimov ir kiti prieš Azerbaidžianą* byloje, Nr. 69234/11, 69252/11 ir 69335/11, § 109.

⁷⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2015 m. spalio 20 d. sprendimas *Dvorski prieš Kroatiją* byloje, Nr. 25703/11, § 101.

⁷⁷ Remiantis paieškos rezultatais EŽTT tinklapyje [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{).

⁷⁸ pvz. Konvencijos 5 str.(Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1971 birželio 18 d. sprendimas *De Wilde, Ooms and Versyp* byloje, Nr. 2832/66, 2835/66, 2899/66, Serija A (12)); 8 str. (Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2005 m. spalio 25 d. sprendimas *Nagula prieš Estiją* byloje, Nr. 39203/02; Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2006 m. sausio 5 d. sprendimas *Vladimir and Nina Dorochenko prieš Estiją* byloje, Nr. 10507/03; Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2006 m. sausio 5 d. sprendimas *Nikolai, Ljubov ir Oleg Mikolenko prieš Estiją* byloje); 14 str. (Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. lapkričio 13 d. sprendimas byloje *D.H. ir kiti prieš Čekiją* byloje, Nr. 57325/00).

ar visumą⁷⁹. Įtvirtintu teisiniu reguliavimu yra nustatomas minimalus apsaugos garantas, kuris įpareigoja valstybę narę nepiktnaudžiauti savo galiomis vykdant teisminį procesą. Ši teisė atlieka itin svarbų vaidmenį įgyvendinant bet kurią kitą žmogaus teisę – neužtikrinus tinkamo ir teisingo teismo proceso, nebūtų galima tinkamai apginti besikreipiančio asmens teisių. Dėl šios priežasties pažeidus teisę kreiptis į teismą ar teisę į teisingą bylos nagrinėjimą, žmogus praranda ne tik galimybę ginti savo pažeistas teises teisme, bet kartu automatiškai seka ir kitų teisių pažeidimai⁸⁰.

Vis dėlto, asmuo, esantis nepriklausomas individas, turi teisę į savarankiškus sprendimus bei laisvę veikti taip, kaip mano yra geriausia, nepažeidžiant įstatyminio reguliavimo. Byloje *Scoppola prieš Italiją* teismas konstatavo, jog nei Konvencijos tekstas, nei jo interpretacija neužkerta kelio asmeniui laisva valia, aiškiai ar numanomai atsisakyti šios teisės⁸¹. Taigi, asmuo, nusprendęs, jog jo teisė į teisingą bylos nagrinėjimą nebus pažeista, gali atsisakyti tam tikrų šios teisės elementų. Tam, kad būtų tinkamai suprastas šis teisėtumo testas, toliau pateikiama EŽTT sprendimų analizė, kurioje detaliai išaiškintos aukščiau pateiktos sąlygos skirtingų bylų kontekste.

3.1. Teisės turi būti galima atsisakyti Konvencijos teksto prasme

Šis kriterijus numato reikalavimą, jog teisės turi būti galima atsisakyti, atsižvelgiant į Konvencijos esmę. Tai reiškia, jog tai gali būti nustatyta ne tik Konvencijos tekste, tačiau ir jo interpretacijoje, t.y. teismų praktikoje.

Konvencijos 6 straipsnis numato, kad kiekvienam asmeniui yra suteikta teisė būti išklaustytam. Ši sąvoka apima teisę į teismą, teismo proceso metu būti išklaustytam, laisvę neliudyti prieš save, lygiateisiškumą, proceso rungtyniškumą bei motyvuotą sprendimą. Tokie esminiai teisės būti išklaustytam elementai nėra akivaizdūs iš Konvencijos teksto, todėl yra svarbu, jog procese dalyvaujantys ir teisingumą vykdantys profesionalūs teisininkai būtų susipažinę ir suprastų detalesnę teismo pateiktą sąvokos teisė į teisingą bylos nagrinėjimą išaiškinimą⁸². Platesnis Konvencijos ir jos interpretavimo supratimas reikalingas ir šalims, kurios gali daryti įtaką teisingam procesui savo tam tikrais pasirinkimais, t.y. atsisakyti ar neatsisakyti tam tikros teisės. *Albert Le Compte* byloje

⁷⁹ ČEPAS, A. Žmogaus teisės Lietuvoje. Vilnius: Naujosios sistemos, 2005, p. 33.

⁸⁰ VADAPALAS, V. Europos Sąjungos teisė ir Lietuva. Vilnius: Justitia, 2002.

⁸¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. rugsėjo 17 d. sprendimas *Scoppola prieš Italiją* (Nr. 2) byloje, Nr.10249/03, § 135.

⁸² MOLE, N.; HARBY, C. The Right to a Fair Trial. A Guide to the Implementation of Article 6 of the European Convention on Human Rights. Human rights handbooks, Nr. 3, 2006, p. 38 [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. sausio 11 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-03\(2006\).pdf](http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-03(2006).pdf)>.

buvo pažymėta, kad nors Konvencijoje nėra tiesiogiai pasakyta, asmuo savo valia gali apriboti teisę būti išklausytu, tačiau tai taip pat nereiškia, kad nėra draudžiama tokia galimybė⁸³.

Taip pat šis straipsnis apima asmens pasirinkimą turėti gynėją. Byloje *Galstyan prieš Armėniją* teismas konstatavo, kad Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punktas suteikia kaltinamajam pasirinkimą gintis pačiam ar turėti teisinę pagalbą. Dėl šios priežasties situacija, kai asmuo nusprendžia savo valia atsisakyti advokato ir savo interesus atstovauti pats, neprieštarauja šio straipsnio reikalavimams, nebent teisingumo principas numato kitaip⁸⁴.

Pažymėtina ir tai, jog tam, kad asmuo galėtų pasinaudoti atsisakymu, šis turi būti įtvirtintas vidaus teisėje. Byloje *Vozhigov prieš Rusiją* teismas konstatavo, jog Konvencijoje įtvirtintos teisės atsisakymas, taip, kaip jis yra įtvirtintas vidaus teisėje, turi būti išreikštas nevienareikšmiškai⁸⁵.

Taigi, kaip matoma, šis kriterijus reikalauja, jog teisės atsisakymas turėtų teisinį pagrindą. Tam, kad būtų įmanoma aiškiai nustatyti teisės atsisakymą, galima remtis Konvencijos tekstu, tačiau taip pat turi būti atsižvelgta į EŽTT formuojamą praktiką, kurioje yra detaliau išaiškinamos tam tikros teisės, jų elementai ir apimtys. Šis kriterijus gali būti interpretuojamas kaip patvirtinantis, jog EŽTK teisės yra klasifikuojamos į galimas ir negalimas atsisakyti, remiantis jų formuluote. Toks skirstymas gali būti siejamas su nuostata, kad teisės atsisakymas neturi prieštarauti viešajam interesui⁸⁶. Vis dėlto iš teismų praktikos nėra visiškai aišku, kokių konkrečių teisių atžvilgiu gali būti taikoma galimybė jų atsisakyti⁸⁷.

3.2. Atsisakymas turi būti išreikštas nedviprasmiškai

Šiuo kriterijumi atkreipiamas dėmesys į asmens valios išreiškimą. Tam, kad būtų laikomas teisėtu, atsisakymas turi būti vienareikšmiškas, t.y. nesukeliantis abejonių dėl asmens ketinimų. Pareigą įrodyti šią aplinkybę turi ta bylos šalis, kuri tvirtina, jog toks

⁸³ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1983 m. sausio 10 d. sprendimas *Albert ir Le Compte prieš Belgiją* byloje, Nr. 7299/75, § 35.

⁸⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. lapkričio 15 d. sprendimas *Galstyan prieš Armėniją* byloje, Nr. 26986/03, § 59.

⁸⁴ ARSANJANI, M.H., et al. *Looking to the Future: Essays on International Law in Honor of W. Michael Reisman*. Martinus Nijhoff, 2011, p 427.

⁸⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. balandžio 26 d. sprendimas *Vozhigov prieš Rusiją* byloje, Nr. 26/04/2007, § 57.

⁸⁶ AALL, J. Waiver of Human Rights. Setting the Scene (Part I/III). NJHR 28:3-4, 2010, p.300-370, p.320.

⁸⁷ LOUCAIDES, L.G. *The European Convention on Human Rights– Collected Essays*. Brill, 2007, p.223.

veiksmas buvo atliktas⁸⁸. Tokia kriterijaus formuluotė sudaro įspūdį pakankamai ribojančios bei reikalaujančios iš teisės atsisakytojo aktyvių veiksmų, todėl galima būtų manyti, jog tik raštiškas atsisakymas gali būti nedviprasmiškas. Vis dėlto EŽTT savo praktikoje nenurodo privalomo reikalavimo, kad atsisakymas turi būtų rašytinis⁸⁹. Jei valia yra išreikšta ne dokumente, teismo praktikoje vis tiek keliamas vienareikšmiškumo reikalavimas: „Bet kuriuo atveju, teisės atsisakymas bus pasiektas tik tuo atveju, jei tai bus padaryta nedviprasmiškai“⁹⁰.

Teismas neapsiriboja konstatavimu, jog atsisakymas turi būti aiškus, svarbu priminti tai, kad formuojamoje praktikoje pažymėta, kad teisės atsisakymas nebūtinai turi būti tiesioginis, jis taip pat gali būti išreikštas numanomai, t.y. netiesiogiai⁹¹. Byloje *Schuler-Zraggen prieš Šveicariją* buvo nagrinėjamas klausimas dėl galimybės vesti procesą žodine tvarka. Analizuotas nacionalinis teisinis reglamentavimas numatė bendrą taisyklę nagrinėti raštu, jei šalis neprašo kitaip. Šioje situacijoje pareiškėja nesikreipė su tokiu prašymu, todėl buvo konstatuota, jog asmuo nemanė, kad klausimas yra toks svarbus, kad būtų reikėję nagrinėti jį žodžiu ir dėl to jį tokios teisės tinkamai atsisakė⁹². Tačiau tokio teismo išaiškinimo negalima suabsoliutinti: svarbu atsižvelgti ir į tai, ar asmuo žinojo apie tokią turimą teisę bei ar suprato, jog jos įgyvendinimui yra reikalingas aktyvus veiksmas. Panašus požiūris yra išreikštas ir iš dalies nepritariančioje teisėjo Walsh nuomonėje, kurioje jis išreiškia poziciją, jog teisė būti išklausytam yra tokia fundamentali, kad toks pasyvus šalies elgesys negali būti laikomas kaip atsisakymas⁹³.

Nepaisant gausios EŽTT praktikos šiuo klausimu⁹⁴, matoma, jog vis dėlto valstybė dažnai netinkamai interpretuoja asmens veiksmus kaip netiesioginį (numanomą) teisės atsisakymą. Teismas byloje *A.S. prieš Suomiją* nepripažino, kad vien tik sutikdamas peržiūrėti vaizdinę medžiagą, kurioje pateikiamas vieno iš liudytojų pasakojimas, asmuo atsisakė savo teisės pateikti klausimus. Priešingai, pareiškėjas nuolat teigė, kad vykdomas procesas turi daug trūkumų, jam nebuvo leista užduoti klausimų minėtam liudytojui, todėl teismo buvo prašoma į tai atsižvelgti vertinant įrodymų priimtinumą. Vis dėlto, kadangi buvo aišku, jog nebebus suteikta tokia galimybė, pareiškėjas sutiko peržiūrėti filmuotą

⁸⁸ ARSANJANI, M.H., et al. *Looking to the Future: Essays on International Law in Honor of W. Michael Reisman*. Martinus Nijhoff, 2011, p 427.

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. lapkričio 27 d. sprendimas *Salduz prieš Turkiją* byloje, Nr. 36391/02, § 59.

⁹¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2005 m. liepos 28 d. sprendimas *Alatulkkila ir kiti prieš Suomiją* byloje, Nr.33538/96, §53.

⁹² Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1993 m. birželio 24 d. sprendimas byloje *Schuler-Zraggen prieš Šveicariją* byloje, Nr.14518/89.

⁹³ *Ibid.*, iš dalies nepritarianti teisėjo Welsh nuomonei.

⁹⁴ Sprendžiant iš nurodytų bylų šiame skyriuje.

medžiaga, nes likusieji įrodymai buvo tik netiesioginiai. Dėl šių priežasčių teismas negalėjo konstatuoti, kad pareiškėjas atsisakė teisės į teisingą bylos nagrinėjimą⁹⁵.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog teisės atsisakymo numanymu negalima prisidengti neužtikrinus teisių, kurios yra garantuojamos nacionaliniu teisiniu reguliavimu, taip išvengiant atsakomybės, gresiančios už asmens teisės suvaržymą. Byloje *Zagorodnikov prieš Rusiją* teismas nurodo, kad pareiškėjas nei tiesiogiai, nei netiesiogiai nenurodė, kad atsisako teisės būti išklausytu. Kalbant apie teisių atsisakymą nutylėjimu, pažymima, kad pareiškėjas turėjo šią teisę automatiškai pagal galiojančią Rusijos teisę. Dėl šios priežasties nebuvo būtina prašyti, kad jis būtų išklausytas. Remiantis minėtomis aplinkybėmis, galima teigti, jog pareiškėjas neatsisakė tokios teisės ir pastaroji turėjo būti užtikrinta pagal įstatymą neatliekant jokių papildomų veiksmų⁹⁶.

Taip pat pabrėžtina, jog aiškus tiesioginis ar numanomas atsisakymas gali būti tik tuomet, kad asmuo, atsisakantis savo teisės, pirmiausiai yra informuotas apie ją. Laikoma, jog asmuo negali tinkamai spręsti apie savo padėtį ir atsisakyti teisės, jei nėra pasiektas tam tikras informavimo lygis. Šis aspektas yra itin reikšmingas teisiniuose procesuose, nes teisių atsisakymo teisėtumas turi glaudų ryšį su teise į advokatą, kuris gali tinkamai paaiškinti susiklosčiusią situaciją asmeniui bei tam tikrų pasirinkimų pasekmes. Gynėjo buvimas taip pat užtikrina, kad asmeniui nebūtų daroma įtaka. *Pleifer ir Plankl* byloje Austrijos vyriausybė tvirtino, jog pareiškėjas, sutikdamas su teismo, nagrinėjančio jo bylą, sudėtimi atsisakė teisės į objektyvų nešališkumą. Komisija, kurios nuomonei teismas pritarė savo sprendime, konstatavo, kad pirmininkaujantis teisėjas paskatino atsisakyti teisės į teisinės gynybos priemones, kurios jam buvo suteiktos. Šiame kontekste svarstyтина, ar tokiam pareiškėjo veiksmui įtaką padarė įtampa, kurią jis patyrė ar tai, jog buvo suklaidintas dėl esamos teisinės situacijos, tačiau yra aišku, jog asmuo pateko į psichologiškai sunkią situaciją, kai buvo pakviestas prisistatyti teisėjui ir atsakyti į tam tikrus klausimus be teisinio gynėjo pagalbos. Tam, kad asmuo būtų galėjęs išlaikyti turimas teises, jis turėjo tiesiai pareikšti teisėjui, kad nesutinka su jo nuomone, jog teisėjo pašalinimas buvo tik formalumas ir nebuvo pažeistas esminis šališkumas. Kitokia situacija galėjo susiklostyti, jei apie tokį teisės atsisakymą pareiškėjas būtų pareiškęs nenusišalinusiam teisėjui kartu dalyvaujant advokatui. Komisija laikėsi nuomonės, jog

⁹⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. rugsėjo 28 d. sprendimas *A.S. prieš Suomiją* byloje, Nr.40156/07, §74.

⁹⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. birželio 7 d. sprendimas *Zagorodnikov prieš Rusiją* byloje, Nr.66941/01, § 25.

atsižvelgiant į susiklosčiusias aplinkybes, pareiškėjo deklaruotas teisės atsisakymas negali būti laikomas tinkamu ir efektyviu⁹⁷.

Kitoje byloje pareiškėjas Turkijos pilietis nebuvo išklaustytas nė vienoje teismo proceso stadijoje Austrijos Nepriklausomo administracinio teismo, kuris šiuo atveju vienintelis turėjo kompetenciją įvertinti visus bylos faktus ir spręsti dėl jiems taikytinos teisės. Pažymima, jog pareiškėjas, atstovaujamas advokato, prašė teismo išklausti jį žodžiu, tačiau vėliau buvo išsiųstas į Turkiją, todėl tokia galimybė nebuvo sudaryta. Vis dėlto, teismas paskyrė datą išklausti pareiškėją ir įpareigojo advokatą informuoti savo klientą dėl tokios procedūros. Teismas pabrėžė, kad šaukimas per advokatą savaime nepažeidžia Konvencijos 6 straipsnio, tačiau tais atvejais, kai pareiškėjui nėra pranešama asmeniškai, reikia ypatingai atsargiai ir detaliai įvertinti, ar asmuo tikrai atsisakė teisės dalyvauti. Šioje byloje advokatas nepaisė savo, kaip profesionalo, pareigų ir nepranešė atsakovui dėl minėto šaukimo. Nors advokatas informavo teismą, jog nepranešė klientui, kad yra kviečiamas išklausti, teismas tęsė teisminį procesą. EŽTT konstatavo, kad įvertinus visas aplinkybes Nepriklausomas Administracinis teismas negalėjo padaryti išvados, kad asmuo teisėtai atsisako savo teisės, nes asmuo nebuvo tinkamai informuotas ir dėl to buvo pažeistas Konvencijos 6 straipsnis⁹⁸.

Byloje *Sanader prieš Kroatiją*, teismas pažymėjo, jog asmens, kuriam gresia baudžiamoji atsakomybė, teisė dalyvauti teisme ir save ginti yra itin svarbi, todėl toks asmuo, nors ir turintis bėglio statusą, negali būti laikomas kaip atsisakiusiu šios teisės, jei jis nebuvo asmeniškai informuotas, remiantis Konvencijos 6 straipsniu⁹⁹. Išvada dėl informavimo stokos gali būti daroma ir *Oberschlick prieš Austriją* bylos kontekste. Teismas konstatavo, jog tai, kad nei pareiškėjas, nei jo gynėjas nežinojo, jog du teisėjai negalėjo dėl šališkumo dalyvauti jo bylos nagrinėjime ir dėl to nepateikė prašymo juos nušalinti, negali būti laikoma, jog buvo atsisakyta teisės į teisingą bylos nagrinėjimą¹⁰⁰.

Kitoje byloje teismas pažymėjo, kad pareiškėjas nebuvo informuotas, jog jo tėvai pasamdė gynėją. Policija tuo tarpu paskyrė kitą advokatą, kuris neva atstovavo pareiškėją apklausoje ir kituose teisminiuose procesuose. Nors asmuo ir pasirašė sutikimą dėl atstovavimo su minėtu policijos paskirtu gynėju, tačiau pripažįstant, jog teisė į advokatą yra fundamentali teisė, teisės į teisingą bylos nagrinėjimą kontekste, negalima teigti,

⁹⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1990 m. spalio 11 d. sprendimas *Pfeifer ir Plankl prieš Austriją* byloje, Nr. 10802/84, §78-79.

⁹⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2006 m. birželio 8 d. sprendimas *Kaya prieš Austriją* byloje, Nr. 54698/00, § 29-31.

⁹⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2015 m. vasario 12 d. sprendimas *Sanader prieš Kroatiją* byloje, Nr.66408/12, § 73.

¹⁰⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1991 m. gegužės 23 d. sprendimas *Oberschlick prieš Austriją* byloje, Nr. 11662/85, § 51.

įvertinus bylos aplinkybes, jog pareiškėjas atsisakė tokios teisės pasirašydamas, nes nebuvo tinkamai informuotas apie susidariusią situaciją¹⁰¹. Taigi, aiškinantis, ar asmuo iš tiesų pasinaudojo teise atsisakyti, reikia vertinti ne tik pačius jo veiksmus, šiuo atveju neveikimą, tačiau ir atsižvelgti į to priežastis. Tam tikras procedūrinis pažeidimas (neinformavimas įtariamojo) ir dėl to asmens neatvykimas, nors ir sudaro sąlygas numanymui dėl atsisakymo, tačiau faktiškai negalima to konstatuoti.

Atsižvelgus į tai, kas išdėstyta, teisės atsisakymo nedviprasmiškumą sudaro keli vertinti aspektai: teisės atsisakymas gali būti tiek tiesioginis (aktyvus veiksmas), tiek neveikimas (nutylėjimas). Esant pastarajam atvejui dažnai kyla problema, kadangi valstybės netinkamai vertina asmens pasyvumą. Nors nėra reikalaujama tam tikros atsisakymo formos, tačiau toks sprendimas turi nekelti jokių abejonių ir būti aiškiai išreikštas. Tai, kad žmogus teisėtai atsisakė savo teisės galima konstatuoti tik tada, kai buvo informuotas apie ją ir sąmoningai pasirinko ja nepasinaudoti.

3.3. Laisvos valios ir protingumo kriterijus

Laisvos valios kriterijumi EŽTT reikalauja, jog būtų daugiau nei akivaizdu, kad teisės buvo atsisakyta ne naudojant prievartą, o tik savo noru. Kitaip tariant, teismas didelį dėmesį kreipia į patirto spaudimo reikšmę¹⁰². Asmens veiksmas turi būti grįstas savanorišku apsisprendimu. Nors galima protingu suvokimu numanyti, kada individas pasirenka savo valia, tačiau dalyvaujant teisminiuose procesuose, kuriuos vykdo valstybės pareigūnai, nėra lengva nustatyti, ar tikrai asmeniui nebuvo daroma jokia įtaka. Kaip vienas iš pagalbinių kriterijų nustatant asmens veiksmo teisėtumą galėtų būti vertinimas, ar tam tikras individas konkrečioje situacijoje yra pajėgus atlikti nepriklausomą veiksmą.

Galstyan byloje teismas konstatavo kelis aspektus, kurie gali daryti įtaką savanoriškai ir laisvai asmens valios išraiškai: atlikus faktų analizę negalima teigti, kad pareiškėjo pasirinkimas atstovauti sau pačiam yra grasinimo ar fizinės prievartos rezultatas. Taip pat nėra įrodymų, jog asmuo buvo apgaule įtikintas pasirašyti atsisakymą¹⁰³. Vadinasi, esant minėtiems veiksniams, gali kilti pagrįstas įtarimas, jog asmuo nebus pajėgus priimti savarankišką ir savanorišką sprendimą atsisakyti teisės į

¹⁰¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2015 m. spalio 20 d. sprendimas *Dvorski prieš Kroatiją* byloje, Nr.25703/11, §102.

¹⁰² DE SCHUTTER, O. Waiver of Rights and State Paternalism under The European Convention on Human Rights. *Northern Ireland Legal Quarterly*, t. 51(23) p. 481-508, 2014, p. 489.

¹⁰³ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. lapkričio 15 d. sprendimas *Galstyan prieš Armėniją* byloje, Nr.26986/03, § 91.

teisingą bylos nagrinėjimą, nes jam buvo daromas spaudimas, neatsižvelgiant į jo pobūdį: teismo išaiškinimu neleistina nei fizinė, nei psichologinė įtaka.

Nagrinėjant klausimą dėl fizinės įtakos teismas yra pasisakęs, jog net jei asmuo prieš prisipažįstant įvykdžius nusikalstamą veiką, yra informuotas apie savo konstitucinę teisę neliudyti prieš save, negalima teigti, jog jis atsisakė šios teisės, atsižvelgiant į tai, kad toks veiksmas buvo žeminančio ir nežmogiško pareigūnų elgesio su pareiškėju rezultatas¹⁰⁴.

Analizuojant psichologinę įtaką teisinėje literatūroje yra išsakyta nuomonė, kad diskusija dėl asmens savarankiškumo telkia dėmesį į kitų asmenų grėsmes ir įtaką pareiškėjui, o tuo tarpu tam tikros vidinės būsenos, tokios kaip liga, gali nedaryti įtakos asmens savarankiškumui¹⁰⁵. Su tokia pozicija negalima sutikti, nes nors tiesioginę grėsmę gali kelti kiti asmenys, tačiau nebūtų tinkama laikyti asmens atsisakymu teisėtu, kai jo psichinė būklė gali daryti įtaką laisvai valiai. Toks išaiškinimas buvo pateiktas ir byloje nagrinėjant situaciją, kai įtariamasis atsisakė teisinės pagalbos apklausoje, kurios metu taip pat prisipažino kaltu. Buvo nustatyta, jog asmuo, kuris kentėjo nuo priklausomybės alkoholiui, buvo priskirtas prie negalią turinčių žmonių grupės, prisipažino, nes bijojo galimo blogo elgesio su juo. Taigi, galima daryti išvadą, jog įtariamasis buvo itin pažeidžiamas, teisiškai neišprusęs ir jautrus aplinkos įtakai, todėl teisės atsisakymas negali būti pripažintas teisėtu¹⁰⁶. Šiuo atveju asmens psichinė būklė sudarė galimybes lengvai paveikti asmenį, o tuo pačiu atimti jo teisę atlikti veiksmus laisva valia.

Byloje *Deweer* teismas analizavo situaciją, kai teisinio reguliavimo disbalansas nulėmė asmens nesavanorišką pasirinkimą atsisakyti teisės. Pareiškėjas buvo pripažintas pažeidęs ekonominį reguliavimą ir todėl grėsė jo parduotuvės uždarymas. Teismo proceso metu, pareigūnai, vykdę baudžiamąjį persekiojimą, jam pateikė pasiūlymą susitarti: verslas nebus uždarytas, jei bus sumokėta 10 000 frankų. Sąlygas įvykdęs pareiškėjas iš tiesų buvo atleistas nuo gresiančios bausmės, taip išvengdamas teismo proceso ir atsisakydamas teisės į teismą. Šioje situacijoje teismas atkreipė dėmesį į tai, kad asmens valios apribojimas slypi tame, jog remiantis Belgijos įstatymais tokioje situacijoje esančiam ir teise į teismą pasinaudojusiam asmeniui, gresia 30 000 000 frankų bauda. Būtent toks didžiulis skirtumas tarp siūlomos ir gresiančios baudos daro didelę

¹⁰⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2015 m. spalio 6 d. sprendimas *Turbylev prieš Rusiją* byloje, Nr. 4722/09, § 96.

¹⁰⁵ BERG, J.W. Understanding Waiver. *Houston Law Review*, t. 40(281), 2006, p.309.

¹⁰⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. sausio 27 d. sprendimas *Bortnik prieš Ukrainą* byloje, Nr. 39582/04, § 41,43.

įtaką asmens pasirinkimui atsisakyti teisės į bylos nagrinėjimą ir neleidžia asmeniui tinkamai įgyvendinti šios teisės¹⁰⁷.

EŽTT savo praktikoje ne kartą konstatavo, jog teisėtam teisės atsisakymui privalomas ne tik teisės atsisakytojo savanoriškas elgesys, tačiau ir supratimas apie tokio elgesio pasekmes¹⁰⁸. Prieš padarant išvadą, jog asmuo savo elgesiu atsisakė teisės, privaloma įrodyti, kad jis galėjo numatyti, kokius padarinius sukels toks elgesys¹⁰⁹. Šiuo požiūriu iš asmens reikalaujama tam tikro protingumo lygmens priimant atsakingą sprendimą. Byloje *Pishchalnikov prieš Rusiją* teismas nesutiko, jog tai, kad kaltinamasis prisipažino, taip pat reiškė, kad jis netiesiogiai atsisakė teisės į advokatą. Buvo pažymėta, kad toks veiksmas turi būti ne tik savanoriškas, tačiau taip pat ir protingas bei apgalvotas sprendimas, suprantant tokio veiksmo pasekmes. Teismas pabrėžė, jog teisė į advokatą yra vienas iš pagrindinių teisės į teisingą bylos nagrinėjimą elementų ir yra puikus pavyzdys, kuriam turi būti taikoma specialūs apsaugos standartai¹¹⁰.

Kitoje byloje *Sakhnovskiy prieš Rusiją* pareiškėjas atsisakė teisinės gynybos, nes laikė advokato dalyvavimą procese formalumu, be to nebuvo patenkintas atstovavimo kokybe. Pareiškėjas taip pat neprašė paskirti jam kito gynėjo ir neišreiškė noro pasirinkti jį pats. Teismas pažymėjo, jog įvertinus aplinkybes, iš pareiškėjo, kuris nėra teisininkas, nebuvo galima reikalauti tam tikrų teisinių žinių ir įgūdžių, todėl suprantama, jog savo nepasitenkinimą teisinio atstovavimo organizavimu jis išreiškė atsisakydamas teisinės gynybos. Vien todėl, kad asmuo netinkamai išreiškė savo valią netinkamomis priemonėmis dar nereikia, kad jis aiškiai atsisakė teisės į teisingą bylos nagrinėjimą bei teisinės gynybos¹¹¹.

Byloje *Panovits prieš Kiprą* teismas pažymėjo, jog jaunas pareiškėjo amžius ir dėl to galimas didesnis jo pažeidžiamumas baudžiamajame procese, neleido jam tinkamai suvokti savo veiksmų pasekmių. Atsižvelgiant į bylos aplinkybes, teisės atsisakymas laikomas teisėtu tik tada, kai atitinkamos institucijos ėmėsi visų reikalingų žingsnių, jog būtų užtikrinta, kad asmuo visiškai suprastų savo veiksmų pasekmes. Teismas

¹⁰⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1980 m. vasario 27 d. sprendimas *Deweer prieš Belgiją* byloje, Serija A, Nr. 35, § 59.

¹⁰⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2015 m. vasario 12 d. sprendimas *Sanader prieš Kroatiją* byloje, Nr.66408/12; Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 rugsėjo 9 d. sprendimas *Jones prieš Jungtinę Karalystę* byloje, Nr.30900/02 ir kiti sprendimai, nurodyti darbe.

¹⁰⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. kovo 27 d. sprendimas *Talat Tunç prieš Turkiją* byloje, Nr. 32432/96, § 59.

¹¹⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. EŽTT 2009 m. rugsėjo 24 d. sprendimas *Pishchalnikov prieš Rusiją* byloje, Nr. 7025/04, § 77.

¹¹¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. lapkričio 12 d. sprendimas byloje *Sakhnovskiy prieš Rusiją* byloje, Nr. 21272/03, § 91-92.

konstatavo, jog nesat gynėjo bei atsižvelgiant į pareiškėjo asmenybę, tai nebuvo įvykdyta¹¹².

Šis teismo nustatytas kriterijus tam tikrose situacijose gali palikti vietos neaiškumui. Visų pirma, yra itin painu nustatyti asmens valios ribas ir apimtį. Tai sąlygoja faktas, jog apskritai santykiai tarp asmenų yra veikiami teigiamos ar neigiamos įtakos. Kokia įtaka laikoma netinkama priklauso ir nuo to, kokius vaidmenis dalyvaujantys byloje asmenys atlieka konkrečiose aplinkybėse. Tam tikras jos lygmuo yra neišvengiamas ir būtinas normaliems ryšiams tarp žmonių. Tačiau tuomet kyla klausimas, ar asmuo, pripratęs prie tokios įtakos, gali ją tinkamai atpažinti ir suprasti, kad veikia ne laisva valia. Kadangi būtų per daug netikslu laikyti, jog įtaka yra akivaizdi arba jos nėra išvis, turi būti atsižvelgta į faktą, jog asmens savarankiškumas gali būti paveiktas skirtingu lygiu. Tokiu atveju teismui kyla pareiga spręsti dėl kito asmens paveikimo laipsnio ir ar jis peržengė tam tikrą ribą¹¹³. Nors gali pasitaikyti atvejų, jog asmenų veiksmai taip grubiai pažeidžia kito asmens teises, jog galima laisvai teigti, kad atsisakymas buvo neteisėtas, vis dėlto dažniausiai teismas, norėdamas atsakyti į šį klausimą, kiekvienu atskiru atveju turėtų vertinti konkrečios bylos aplinkybes, asmenų psichinę būklę, užimamas pareigas, gebėjimą suprasti informaciją ir savo sprendimo pasekmes.

3.4. Minimalių apsaugos standartų laikymosi reikalavimas, atsižvelgiant į teisės svarbą

Konvencijos 6 straipsnio nuostatų pagrindinis tikslas yra įvertinti teisminių procedūrų, kaip visumos, teisingumą, t.y. atsižvelgti į visas bylos stadijas bei galimybes, suteiktas pareiškėjui jų metu, o ne atskirus procedūrinius trūkumus *per se*¹¹⁴. Visgi tam tikro teisės į teisingą bylos nagrinėjimą elemento atsisakymas, nors ir savanoriško ir protingo sprendimo rezultatas, gali daryti didelę įtaką visam teisminiam procesui bei priimto sprendimo teisėtumui. Valstybė, įvertinusi tokią atsisakymo reikšmę, turi pareigą teisinį reglamentavimą konstruoti taip, jog toks teisės atsisakymas nebūtų absoliutus: įvedami

¹¹² Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2008 m. gruodžio 11 d. sprendimas *Panovits prieš Kiprą* byloje, Nr. 4268/04, § 67-72.

¹¹³ BERG, J.W. Understanding Waiver. *Houston Law Review*, t. 40(281), 2006, p.310-311.

¹¹⁴ VITKAUSKAS, D.; DIKOV, G. Protecting the Right to a Fair Trial under the European Convention on Human Rights. Council of Europe human rights handbooks, p.9. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. sausio 27 d.]. Prieiga per internetą: <
http://www.coe.int/t/dgi/hrnatimplement/Source/documentation/hb12_fairtrial_en.pdf >.

tam tikri saugikliai, kuriais vadovaujantis nebūtų pažeistos žmogaus teisės, o teisių atsisakymas vyktų teisėtai.

EŽTT praktikoje sprendžiama konkrečioje byloje, ar susiklosčius tam tikroms aplinkybėms buvo užtikrinti ir kiti atitinkami reikalavimai. Byloje *Natsvlishvili ir Togonidze prieš Gruziją*, teismas konstatavo, kad pareiškėjo prisipažinimas kaltu buvo neabejotinai sąmoningas ir savanoriškas sprendimas. Pagal bylos aplinkybes negalima teigti, kad jam įtakos turėjo prievarta ar buvo suteikti netikri lūkesčiai. Priešingai, toks veiksmas buvo lydimas pakankamų apsaugos garantų nuo galimo proceso piktnaudžiavimo¹¹⁵. Byloje *Poitrimol prieš Prancūziją* vyriausybė tvirtino, jog pareiškėjas savo pasirinkimu ir valia neatvykęs į teismo posėdį, automatiškai atsisako teisės ginčyti pirmos instancijos sprendimą. Teismas konstatavo, kad tokiu teisiniu reguliavimu yra užkertama vienintelė galimybė asmeniui pateikti teisės ir fakto klausimus antrojoje instancijoje ir pripažino, jog tokio ribojimo pasekmės yra neproporcingos, todėl buvo pažeistas Konvencijos 6 straipsnis¹¹⁶. Taigi, teismas nurodo kelis kriterijus, kurie leidžia daryti išvadą, jog susiklosčiusioje situacijoje teisės atsisakymas buvo įvykdytas laikantis ar ne tam tikro apsaugos lygmens reikalavimo.

Nepaisant valstybės pozityvios pareigos aktyviai veikti ir užtikrinti asmens pagrindines teises, suteiktas Konvencijos 6 straipsnio, tokių teisių apsauga dažnai nepasiekama dėl įstatymų trūkumų. Byloje *Scoppola prieš Italiją* pareiškėjas, apkaltintas nusikalstama veika, sutiko bylą spręsti supaprastinto proceso tvarka su sąlyga, jog paskirta bausmė bus mažesnė nei numatyta už tokią veiką bendru atveju. Teismo vertinimu, tokiu sprendimu pareiškėjas teisėtai atsisakė tokių teisių, kaip būti išklaustytu, galimybės iškviesti liudininkus, teikti naujus įrodymus ir apklausti kaltintojų liudytojus (asmuo turėjo gynėją, kuris informavo jį apie teisės atsisakymo pasekmes)¹¹⁷. Remiantis tuo metu galiojusi teisiniu reguliavimu, minėtam asmeniui buvo suteiktas pagrįstas teisinis lūkestis, jog dėka tokio procedūrinio pasirinkimo, maksimali bausmė vietoje įkalinimo iki gyvos galvos bus įkalinimas ne ilgiau nei trisdešimčiai metų. Vis dėlto tokie lūkesčiai nepasiteisino, nes pasikeitus teisiniam reguliavimui pareiškėjo padėtyje esančiam asmeniui vis tiek būtų taikytas įkalinimas iki gyvos galvos. Nors sutikimas su palengvinta procedūra buvo išreikštas anksčiau nei minėtas teisės aktas įsigaliojo, tačiau jo numatytos sąlygos buvo pritaikytos kaltinamajam. Teismas konstatavo, jog

¹¹⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. rugsėjo 8 d. sprendimas *Natsvlishvili ir Togonidze prieš Gruziją* byloje, Nr.9043/05, § 97.

¹¹⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1993 m. lapkričio 23 d. sprendimas *Poitrimol prieš Prancūziją* byloje, 23 Nr. 14032/88, § 35.

¹¹⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. rugsėjo 17d. sprendimas *Scoppola prieš Italiją* (Nr. 2) byloje, Nr.10249/03, §134.

kaltinamam asmeniui buvo sudaryta galimybė tikėtis, kad, turint omenyje jo sprendimą atsisakyti tam tikrų teisių, valstybė veiks sąžiningai pagal tuomet galiojusios teisės suteiktas galimybes. Šiuo atveju valstybė, vienašališkai sumažinus privalumus, kurie buvo suteikti pasinaudojus teisės atsisakymu, pažeidė teisinio tikrumo ir teisėto lūkesčio apsaugos principus, kurie yra itin svarbūs teisminiame procese, atsisakant teisės į teisingą bylos nagrinėjimą. Kadangi teisės atsisakyta mainais už minėtą naudą, negalima daryti išvados, kad yra sąžininga, jog sutikus su supaprastinta procedūra, yra pakeistas esminis susitarimo tarp kaltinamojo ir valstybės elementas asmens nenaudai ir be jo sutikimo. Teismas pažymėjo, jog nors Konvencija neįpareigoja suteikti galimybės pasinaudoti supaprastinta procedūra, tačiau jei tokia procedūra yra numatyta, teisingo bylos nagrinėjimo principai reikalauja, kad savavališkai kaltinamajam nebūtų atimta nauda, kuri yra susijusi su jais¹¹⁸. Teismas konstatavo, kad nebūtų galima reikalauti, kad kaltinamasis atsisakytų įstatymuose įtvirtintos proceso supaprastinimo galimybės, kuri suteikia teisėtą lūkesčių. Šiuo atveju, teisėtų lūkesčių įgyvendinimas tampa saugikliu, kurio turi laikytis valstybė, teisės atsisakymo kontekste.

Pishchalnikov prieš Rusiją byloje nagrinėjama situacija dėl teisės į gynėją atsisakymo. Vyriausybė tvirtino, jog pareiškėjo prisipažinimas apklausos metu gali būti laikomas numanomu atsisakymu teisės į gynėją. Teismas pažymėjo, jog nėra užkertama galimybė kaltinamajam po to, kai jis yra informuotas apie savo teises, atsisakyti jų ir liudyti apklausoje. Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad papildomi saugikliai yra būtini, kai klausimas keliamas dėl asmens gynėjo, nes ši teisė yra pripažįstama viena iš pagrindinių ginant pareiškėją: jei kaltinamasis neturi advokato, yra apribojamos jo galimybės būti tinkamai informuotam apie turimas teises. Atsižvelgiant į šios bylos kontekstą teismo neįtikino faktas, kad kadangi pareiškėjas atsakinėjo į tyrėjo klausimus, tai gali būti suprantama, kaip aiškus ir nedviprasmiškas teisės į teisinės gynybos apklausų metu atsisakymas. Teismas priminė byloje *Salduz prieš Turkiją* pateiktą išaiškinimą, jog vien faktas, kad pareiškėjui buvo priminta jo teisė tylėti ir pastarasis pasirašė dokumentą, kuriame išdėstytos jo teisės, negali suponuoti jokių tikrų išvadų dėl teisių atsisakymo. Duotas įspėjimas dėl teisės tylėti yra minimalus teisės pripažinimas ir, turint omenyje kaip buvo įvykdytas, vargiai pasiekia teisiniu reguliavimu jam suteiktos teisės užtikrinimui keliamą minimumo reikalavimą¹¹⁹. Byloje *Grigoryevskikh prieš Rusiją* teismas atkreipė dėmesį į tai, jog turint omenyje kaltinimų rimtumą, apimtį ir gresiančios

¹¹⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. rugsėjo 17d. sprendimas *Scoppola prieš Italiją* (Nr. 2) byloje, Nr.10249/03, §133-139.

¹¹⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. rugsėjo 24 d. sprendimas *Pishchalnikov prieš Rusiją* byloje, Nr. 7025/04, § 78-79.

bausmės griežtumą, esančius baudžiamajam procese, nacionalinis teismas turi pareigą kelis kartus patikrinti aplinkybes tam, kad būtų konstatuotas teisės į gynybą atsisakymas¹²⁰. Pateiktuose pavyzdžiuose teismas, laikydamas, jog teisė į gynėją yra itin svarbi teisės į teisingą bylos nagrinėjimą dalis, itin atidžiai vertina, ar asmuo tikrai išreiškė norą atsisakyti advokato ir ar apskritai asmuo gali tokią savo teisę įgyvendinti konkrečiu atveju.

Iš nurodytų sprendimų matyti, jog teismo praktikoje nėra pateikiamas tam tikras sąrašas, kaip atsisakymo atveju turi būti apsaugomas kiekvienas teisės į teisingą bylos nagrinėjimą elementas. Teismas kiekvienu konkrečiu atveju vertina susidariusias aplinkybes ir konstatuoja, ar valstybė savo veiksmais ir įstatymais pakankami efektyviai užtikrina, jog teisės į teisingą bylos nagrinėjimą ribojimas nedaro neigiamos įtakos teisingam bylos išsprendimui.

3.5. Teisės atsisakymas neturi prieštarauti viešam interesui

Pasakyti, kas yra viešasis interesas ir ką ši sąvoka apima, yra pakankamai sudėtinga. Toks interesas neapsiriboja individu, jis svarbus visai bendruomenei bei jos egzistavimui. Vyrauja nuomonė, jog tiksliai apibrėžti šios sąvokos apskritai yra turbūt neįmanoma¹²¹. Galima teigti jog viešasis interesas yra universali kategorija, kuri gali apimti bet kurią visuomeninių santykių sferą, kurios aspektai yra svarbūs duotajai visuomenei. Byloje *De Wilde, Ooms ir Versyp prieš Belgiją* buvo pabrėžiama konkrečios teisės svarba demokratinėje visuomenėje ir jos sąsaja su viešuoju interesu¹²². Toliau pateiktose bylose yra nagrinėjamas klausimas, kada teisės į teisingą bylos nagrinėjimą atsisakymas gali pažeisti viešąjį interesą.

Sprendime *Schuler-Zraggen prieš Šveicariją* buvo nagrinėjamas klausimas dėl galimybės vesti procesą žodine tvarka. Nagrinėjamas nacionalinis teisinis reglamentavimas numatė bendrą taisyklę nagrinėti raštu, jei šalis neprašo kitaip. Šioje situacijoje pareiškėja nesikreipė su tokiu prašymu, todėl buvo konstatuota, jog tokios teisės ji atsisakė. Teismas taip pat pabrėžė, jog ginčas byloje nėra susijęs su visuomenei svarbiu klausimu, todėl nebuvo būtinas nagrinėjimas žodžiu, o dėl to gali būti daroma išvada, kad nėra pažeista asmens teisė į teisingą bylos nagrinėjimą viešojo intereso

¹²⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. kovo 22 d. sprendimas byloje *Grigoryevskikh prieš Rusiją* byloje, Nr.22/03, § 91.

¹²¹ KLIMAS, E., LANKELIS, J. Viešojo intereso nustatymas – objektyvieji kriterijai. *Jurisprudencija* 21(1), p. 115–140, 2014, p.116-117.

¹²² Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1971 birželio 18 d. sprendimas *De Wilde, Ooms ir Versyp* byloje, Nr. 2832/66, 2835/66, 2899/66, Serija A (12), § 65.

atžvilgiu. Panaši situacija susiklostė ir byloje *Håkansson ir Sturesson prieš Švediją*. Pareiškėjai taip pat nepasinaudojo jiems suteikta teise prašyti bylą nagrinėti žodžiu, todėl buvo konstatuota, jog buvo netiesiogiai atsisakyta tokios teisės. Kadangi keliamas klausimas nebuvo svarbus viešajam interesui teismas konstatavo, jog joks pažeidimas šiuo atveju nėra padarytas¹²³. Su tokiu teismo sprendimu nesutiko teisėjas Walsh ir pateikė savo iš dalies atskirąją nuomonę. Jis pritarė, jog šioje situacijoje negalima konstatuoti aiškiai išreikšto, tiesioginio teisės atsisakymo. Tačiau, jo nuomone, tai, kad nebuvo aiškaus atsisakymo, dar nereiškia, jog buvo netiesioginis teisės atsisakymas. Jis pabrėžė, jog Konvencijos 6 straipsnyje numatytas viešumo reikalavimas yra įtvirtintas todėl, jog susitariančios valstybės, o ne bylos šalys laikė šį aspektą svarbiu teisiniuose procesuose. Viešas teisingumo vykdymas yra ypatingai svarbus demokratinėje visuomenėje ir yra vienas iš kertinių aspektų, įtvirtintų Konvencijoje, kurie garantuoja nešališką teisingumo vykdymą bei asmeniui suteiktų teisių gynimą. Teisėjas pridūrė, kad faktas, jog visuomenė neparodo ypatingo susidomėjimo konkrečioje byloje, nėra svarbus. Tik tada, kai abi šalys susitaria dėl kitokio nei viešo bylos nagrinėjimo, galima konstatuoti teisėtą teisės atsisakymą. Jis turi būti išreikštas aiškiais ir nedviprasmiškais žodžiais arba tam tikru elgesiu, kurį būtų galima protingai įvertinti kaip abiejų šalių tokios teisės atsisakymą. Teisėjo nuomone, šioje byloje negalima asmens tylą laikyti atsisakymu, nes nėra įrodymų, jog šalys kada nors svarstė apie tokią galimybę¹²⁴. Su tokia nuomone galima iš dalies sutikti. Viena vertus, šalims yra suteikta galimybė spręsti, ar jos nori įgyvendinti teisiniu reguliavimu suteiktas teises, todėl jų pasyvumas gali būti įvertintas kaip pasirinkimas nebetęsti proceso teisme. Vis dėlto teisė į teisingą bylos nagrinėjimą turi per didelę įtaką asmens ir visuomenės gyvenimui, jog tokios teisės atsisakymas nebūtų ištirtas itin detalai.

Panaši nuomonė išdėstyta ir byloje *Deweer*. Teismas konstatavo, kad susitariančių valstybių narių nacionalinėse sistemose teisė atsisakyti Konvencijos 6 straipsnyje nurodytų teisių dažnai sutinkama tiek civilinėje, tiek baudžiamojoje teisėse sumokant tam tikrą piniginę baudą ir taip netęsiant proceso teisme. Toks asmens apsisprendimas yra neginčijamai naudingas tiek individui, tiek valstybei vykdant teisingumą ir nepažeidžia Konvencijos nuostatų bei jos tikslų. Vis dėlto, demokratinėje visuomenėje teisei į teisingą bylos nagrinėjimą yra suteiktas pernelyg svarbus vaidmuo, jog jos atsisakymui užtektų tik fakto, jog bylos šalys sudarė susitarimą ikiteisiniame procese. Teismas konstatavo, jog

¹²³ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1990 m. vasario 21 d. sprendimas *Håkansson ir Sturesson prieš Švediją* byloje, Nr.11855/85, § 67.

¹²⁴ *Ibid.*, iš dalies nepritarianti teisėjo Walsh nuomonei.

tokioje srityje, susijusioje su viešąja tvarka, bet kokios priemonės ar sprendimai, galimai pažeidžiantys Konvencijos 6 straipsnį, turi būti itin atidžiai peržiūrėti ir įvertinti¹²⁵.

Nagrinęjant viešo intereso aspektą, svarbu pažymėti tai, jog pastarasis gali būti itin svarbi ir dažna priežastis, kodėl yra ribojama galimybė atsisakyti žmogaus teisių, įtvirtintų Konvencijoje. Valstybės, įgyvendindamos teisinį reguliavimą, numatytą šioje sutartyje, gali įvesti saugiklius, kurie skirti apsaugoti viešąjį interesą, atsižvelgiant į tai, kad vertybė yra pernelyg svarbi, jog žmogus galėtų atsisakyti valstybės apsaugos. Kai kurie autoriai¹²⁶, išanalizavę EŽTT praktiką pateikia nuomonę, jog šis reikalavimas yra suprantamas taip: jei individų interesai yra apsaugoti nuo jų pačių neapgalvotų teisės atsisakymų (pvz. protingumo ir informuotumo reikalavimas), yra pagrįsta drausti šiuos veiksmus, jei jie prieštarauja viešajam interesui. Vis dėlto, teismas šiuo klausimu nėra išplėtojęs pastarojo kriterijaus. Viena galima jo interpretacija galėtų būti tai, jog asmuo negali atsisakyti tų teisių, kurios gali neigiamai paveikti kitų asmenų teises ar bendrai žmogaus teisių apsaugos mechanizmą.

Atlikus teismo praktikos analizę matyti, jog joje pateikiami bendri reikalavimai Konvencijoms teisėms atsisakyti. Dėl to yra daroma išvada, jog teismas remia nuomonę, jog individas turi tokią galimybę. Atsižvelgiant į nurodytą teisėtumo testą, yra analizuojama, ar asmens veiksmai buvo tinkamai vertinami valstybės institucijų, t.y. ar iš tiesų buvo atsisakyta žmogaus teisės. Tokie teismo įvesti kriterijai galėtų būti suprantami noru apsaugoti asmenį nuo valstybės neteisėtų veiksmų: pastaroji neturi piktnaudžiauti ir remtis asmens teisės atsisakymu tam, kad išvengtų atsakomybės už pažeidimus proceso metu, todėl šis institutas dažnai gali būti naudingas valstybei, tačiau sukelti neigiamas pasekmes pareiškėjui. Asmuo, dalyvaudamas baudžiamajame procese, yra silpnesnioji pusė, kuriai gali būti pakankami lengvai daroma įtaka. Šis aspektas yra vienas problematiškiausių, kuriuos teismas turi įvertinti. Asmens valios išreiškimas vienu ar kitu būdu daro įtaką visai proceso eigai, o galiausiai ir tinkamam teisingumo įvykdymui. Dėl šios priežasties valstybė turi pareigą užtikrinti, jog pareiškėjo teisės atsisakymas būtų tinkamai įvertintas, o to rezultatas, t.y. teismo sprendimas, nepažeistų tiek asmens teisių, tiek visuomenės interesų. Tai gali būti priežastis, kodėl yra tokia plati būtent šio Konvencijos straipsnio praktika ir išaiškinimas. Pažymėtina, jog remiantis atlikta analize, asmuo gali atsisakyti tam tikros teisės konkrečiu metu, tačiau toks veiksmas nereiškia,

¹²⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1980 m. vasario 27 d. sprendimas *Deweer prieš Belgiją* byloje, Serija A, Nr. 35, § 51.

¹²⁶ ARSANJANI, M.H., et al. *Looking to the Future: Essays on International Law in Honor of W. Michael Reisman*. Martinus Nijhoff, 2011, p 428.

jog asmuo apskirtai praranda galimybę pasinaudoti teise susiklosčius kitoms aplinkybėms ateityje.

Kitame skyriuje bus pateikiama ir aptariama atvirkštinė situacija, t.y. teisės atsisakymo galimybė remsis ne valstybė, bet asmuo, kaip žmogaus teisių turėtojas, valstybės diskrecijos kontekste.

4. VALSTYBĖS DISKRECIJA IR ASMENS GALIMYBĖ ATSIKASYTI TEISĖS Į GYVYBĘ

Šiuo skyriumi bus analizuojama situacija, kai asmens galimybė atsisakyti teisės patiria koliziją su kitomis Konvencijoje numatytais nuostatomis bei kaip teismas vertina, ar valstybės pasirinktas diskrecijos įgyvendinimo būdas dėl tam tikro teisės atsisakymo yra tinkamas. Šie aspektai diskutuojami teisės į gyvybę kontekste.

Asmens teisė į gyvybę – tai pamatinė ir bene svarbiausia žmogaus teisė. Nepaisant to, kad nėra žmogaus teisių hierarchijos, yra teigiama, kad „teisė į gyvybę visuotinai pripažįstama svarbiausia žmogaus teise. Juk jei nėra gyvybės, tai ir visos kitos žmogaus teisės tampa beprasmės“¹²⁷. Vadinasi, asmens teisės į gyvybę užtikrinimas yra garantas, kuris leidžia žmogui pasinaudoti visomis kitomis teisės aktų jam suteiktomis teisėmis. Tai, kad ši teisė yra ypatingai reikšminga, rodo ir jos platus tarptautinis reglamentavimas¹²⁸ bei aplinkybė, jog nuo šios teisės apsaugos negalima nukrypti net nepaprastosios padėties metu¹²⁹.

Vienas iš problematiškiausių aspektų teisės į gyvybę kontekste yra galimybė atsisakyti jos. Medicinos pažanga sudaro asmeniui galimybę išreikšti savo valią ir atsisakyti gyvybės oriais ir palyginus neskausmingais būdais, tačiau toli gražu ne visi asmenys gali pasinaudoti šia galimybe dėl nacionaliniame teisiniame reguliavime įvestų ribojimų. Šalys, kurios yra sudariusios galimybę asmeniui nuspręsti, kaip baigti savo gyvenimą, yra įteisinusios tai keliais būdais. Vienas jų - atsisakyti medicininio gydymo, kuris gali prailginti asmens gyvenimo trukmę. Šiuo atveju asmuo išreiškia savo laisvą valią ir pasirinkimą laukti natūralios mirties, atsisakydamas pratęsti gyvybę vartojant vaistus ar kitą medicininę intervenciją. Kita aktuali sąvoka šiame kontekste yra eutanazija, kuri skirstoma į aktyvią ir pasyvią. Aktyvios atveju gydytojas tiesiogiai ir sąmoningai sukelia paciento mirtį, pvz., per didelės vaistų dozės davimas ar tam tikros medžiagos suleidimas. Pasyvi reiškia kitų asmenų susilaikymą nuo aktyvių veiksmų, o to padarinys tampa žmogaus mirtis. Tokia situacija susiklosto dviem atvejais: kai yra atjungiamas gyvybę palaikantis gydymas ar maitinimas, todėl asmuo miršta, ir tada, kai

¹²⁷ PRANEVIČIENĖ B., AMILEVIČIUS D. Žmogaus teisių samprata krikščionybėje ir utilitaristinėje pasaulėžiūroje. *Soter*, 2012 Nr.41(69), 57-69, 2011, p. 64.

¹²⁸ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*, 2006-06-17, nr. 68-2497; Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*, 2002-08-02, nr. 77-3288; Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*, 2011, nr. 156-7390

¹²⁹ Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 4 str. 2d. *Valstybės žinios*, 2002-08-02, nr. 77-3288. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 15 str. 2d. *Valstybės žinios*, 2011, nr. 156-7390.

yra sulaikomas medicininis gydymas, pavyzdžiui neatliekant operacijos, kuri pratęstų asmens gyvybę tam tikram laikui¹³⁰.

Eutanaziją taip pat galima skirstyti į savanorišką ir nesavanorišką. Savanoriška eutanazija gali būti įvykdyta tik tada, kai asmuo laisvai, niekieno neveikiamas, išreiškia tokią savo valią. Dažniausiai, jei nėra akivaizdaus vertimo, pvz. fizinės jėgos ar grasinimų, turėtų būti laikoma, jog asmuo savanoriškai atliko tokį veiksma ir dėl to teisės atsisakymas yra pripažįstamas teisėtu, tačiau privaloma įvertinti artimųjų ir kitų asmenų indėlį šio sprendimo procese. Nesavanoriškai, tai yra priešingai, įvykdoma tada, kai asmuo yra be sąmonės ar asmuo yra tokioje būklėje, kad negali aiškiai išreikšti savo veiksma ir todėl negali nuspręsti dėl savo likimo. Tokiu atveju sprendimą priima jo įgaliojotas asmuo¹³¹.

Savižudybė su kito asmens pagalba apibūdina situaciją, kai žmogui yra reikalinga pagalba nutraukti sau gyvybę¹³². To pavyzdys yra atvejai, kai asmuo dėl ligos ir sunkios būklės nevaldo savo kūno ir todėl negali pats atlikti veiksma.

Iš šių sąvokų matoma, jog asmens teisės atsisakyti į gyvybę rezultatas yra jo mirtis. Dėl to kyla klausimas, ar asmuo gali įgyvendinti tokią teisę ir kaip tai gali padaryti, kas laikoma teisėtu šios teisės atsisakymu, koks teisinis reguliavimas nepažeidžia asmens teisių, tačiau kartu jas tinkamai saugo. Toliau darbe bus nagrinėjama Europos Žmogaus teisių konvencijos tekstas ir Europos Žmogaus Teisių Teismo nuomonė šiais klausimais bei įvairių šalių teisinis reglamentavimas, siekiant išskirti galimybės atsisakyti teisės į gyvybę probleminius aspektus.

4.1. Galimybė atsisakyti teisės į gyvybę EŽTK 2 straipsnio nuostatų kontekste

Šiame poskyryje vertinama EŽTT pozicija dėl asmens galimybės atsisakyti gyvybės Konvencijos 2 straipsnio kontekste. Minėta nuostata įtvirtina teisės į gyvybę apsaugą: jame nurodyta, kad asmens teisę į gyvybę saugo įstatymas.¹³³ Šios teisės vieta Konvencijos tekste yra neatsitiktinė – tai pati pagrindinė asmens teisė, todėl, jei būtų leista ją atimti savavališkai, visos toliau įtvirtintos teisės netektų prasmės. Šis straipsnis reikalauja iš valstybių narių imtis aktyvių veiksma, kurie saugotų asmenų gyvybę. Konvencija neleidžia nukrypti nuo teisės į gyvybės apsaugos net esant nepaprastosios

¹³⁰ SZERLETICS, A. Paternalism and Euthanasia: The Case of Diane Pretty before the European Court of Human Rights. *Diritto e questioni pubbliche*, Palermo, 2011.

¹³¹ *Ibid.*

¹³² Medical dictionary. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 4 d.]. Prieiga per internetą: < <http://medical-dictionary.thefreedictionary.com/assisted+suicide>>.

¹³³ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 2 str. 1d. *Valstybės žinios*, 2011, nr. 156-7390.

padėties atveju¹³⁴. Negalima tyčia atimti niekieno gyvybės, išskyrus vykdant teismo nuosprendį dėl nusikaltimo, už kurį tokią bausmę nustato įstatymas. Gyvybės atėmimas nėra laikomas šio straipsnio pažeidimu, jeigu tai padaroma nepanaudojant daugiau jėgos, negu neišvengiamai būtina: a) ginant kiekvieną asmenį nuo neteisėto smurto; b) teisėtai suimant arba sutrukdant teisėtai sulaikytam asmeniui pabėgti; c) pagal įstatymą malšinant riaušes ar sukilimą¹³⁵. Byloje *McCann ir kiti prieš Jungtinę Karalystę* buvo konstatuota, jog teismo požiūris į EŽTK 2 straipsnį turi būti suponuotas fakto, jog Konvencijos objektas ir tikslas reikalauja, kad nuostatuose įtvirtinta apsauga būtų efektyvi. Teismas taip pat nurodo, kad kartu su Konvencijos 3 straipsniu, kuris draudžia kankinimą, teisė į gyvybę sudaro vieną iš pagrindinių ir svarbiausių vertybių demokratinėje visuomenėje¹³⁶. Teismas pažymėjo, jog nors ir yra numatytos tam tikros išimtys, tačiau jos nenurodo galimybės nužudyti tyčia, o labiau apibūdina tuos išskirtinius atvejus, kai yra leidžiamas jėgos panaudojimas, kuris gali sukelti gyvybės atėmimą¹³⁷. Matoma, jog Konvencijos 2 straipsnis įtvirtina pozityvią valstybės pareigą įstatyminiu reguliavimu įtvirtinti teisės į gyvybės apsaugą, kuri apimtų efektyvias baudžiamosios teisės nuostatas, atgrasančias valdžios institucijas ar kitus asmenis nuo tokios teisės pažeidimo, bei pareigą įvesti reguliavimą tam, kad gydymo procese būtų tinkamai apsaugotos pacientų gyvybės¹³⁸.

Kaip minėta anksčiau, žmogus gali išreikšti norą nutraukti savo gyvybę ir taip plačiuoju požiūriu atsisakyti teisės į gyvybę įvairiais būdais, vienas jų – gydymo, kuris yra būtinas palaikyti asmens gyvybę, atsisakymas. Byloje *Widmer prieš Šveicariją* tokios teisės į medicininį gydymą atsisakymas buvo apibūdintas kaip savanoriška ir pasyvi eutanazija, kuri nepažeidžia Konvencijos 2 straipsnio nuostatų. Toks sąvokos išaiškinimas kelia du reikalavimus asmeniui, norinčiam nutraukti jam taikomą medicininį gydymą: veiksmas turi būti atliktas pasyviai, o sprendimas atliktas laisva valia. Nors teisinis reguliavimas skiriasi priklausomai nuo valstybės narės, tačiau yra sutinkama, jog paciento norai, nesvarbu, kaip jie yra išreikšti, tokio sprendimo procese yra svarbiausias aspektas¹³⁹. Šis kriterijus, yra pakankamai sudėtingas ta prasme, jog asmuo visada yra veikiamas tam tikrų įtakų. Mokslinėje literatūroje yra išreikšta mintis, jog tiriant

¹³⁴ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 15 str. 2 d. *Valstybės žinios*, 2011, nr. 156-7390.

¹³⁵ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 str. *Valstybės žinios*, 2011, nr. 156-7390.

¹³⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1995 m. rugsėjo 5 d. sprendimas *McCann ir kiti prieš Jungtinę Karalystę* byloje, Nr. 18984/91, § 147.

¹³⁷ *Ibid.*, § 148.

¹³⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2015 m. birželio 5 d. sprendimas *Lambert ir kiti prieš Prancūziją* byloje, Nr. 46043/14, § 140.

¹³⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. sausio 20 d. sprendimas *Haas prieš Šveicariją* byloje, Nr. 31322/07, § 56.

atsisakymo teisėtumą iš pradžių turi būti atlikta išsami asmens savanoriškumo analizė. Be to buvo pabrėžta, kad asmens savanoriškumą geriausiai atskleidžia konkrečios bylos sprendimas ir susiklosčiusių aplinkybių vertinimo visuma. Taip yra todėl, jog net jei preziumuojama, kad kaip vienas iš saugiklių nuo prievartos yra gydytojo pareiga elgtis profesionaliai, laikytis etikos taisyklių ir nedaryti įtakos pacientui, turi būti keliami ir kiti asmens valios saugumo reikalavimai, t.y. įvertinami ir kiti asmenys dalyvaujantys sprendimo procese bei jų įtaka. Dažniausiai manoma, jog šeiminis ryšys užtikrina, jog asmuo nebus skatinamas priimti atsisakyti gydymo, jei to rezultatas gali būti mirtis. Vis dėlto, yra iškeliamas reikalavimas gydytojams, esant tokiai situacijai, įsitikinti, jog paciento sutikimas atsisakyti teisės į gydymą tikrai yra savanoriškas: tokia pareiga apima konkrečių priežasčių išsiaiškinimą bei ar nebuvo daroma netinkama išorės įtaka¹⁴⁰. Taigi, galima teigti, jog tiek teismų praktikoje, tiek teisinėje literatūroje priinama išvada, jog teismai turi itin detalai iširti visas susidariusias aplinkybes asmeniui pasyviai atsisakant gydymo. Teismas privalo nustatyti, jog nebuvo peržengtas įtakos lygis ir nėra abejonių, jog pacientas išreiškė tokį norą savarankiškai atsisakyti gydymo. Tik tokiu atveju būtų galima pripažinti, jog šis veiksmas nepažeidė Konvencijos 2 straipsnyje įtvirtintos valstybės pareigos apsaugoti asmens gyvybę.

Dažnai asmens norą nutraukti gyvybę suponuoja sunki liga, kurios pasekmė – asmens nesugebėjimas nusižudyti. Teismas ne kartą nagrinėjo, ar asmuo, kuris yra sunkios fizinės būklės, tačiau nepažeisto intelekto, turi teisę nuspręsti atsisakyti teisės į gyvybę ir pasirinkti mirtį. Šis atvejis yra ypatingas tuo, kad tokios galimybės įgyvendinimas dažniausiai reikalauja kito asmens pagalbos. Pastarasis, pagal vyraujančius nacionalinius įstatymus, dažniausiai būtų baudžiamas. Toks teisinis reguliavimas tarsi eliminuoja asmens galimybę nutraukti gyvybę norimu būdu. Byloje *Pretty prieš Jungtinę Karalystę* 43 metų vedusiai pareiškėjai buvo diagnozuotas motorinių veiksmų sutrikimas, jos būklė staigiai blogėjo, moteris buvo paralyžuota, negalėjo kalbėti ir turėjo būti maitinama per vamzdelį. Nors pareiškėjos fizinė būklė buvo itin prasta, jos galimybės protauti nebuvo pažeistos. Bijodama dar didesnių ligos progresavimo pasekmių bei neorios gyvenimo pabaigos, ji išreiškė norą kontroliuoti, kaip ir kada mirs, tačiau negalinti pati atimti sau gyvybę, prašė vyro pagalbos. Remiantis nagrinėjamos bylos metu Jungtinėje Karalystėje galiojančiu teisiniu reguliavimu, asmuo, padedantis nusižudyti, yra baudžiamas, jei valdžios institucijos nemato pagrindo taikyti išimtį. Ponia Pretty siekė, jog nebūtų pradėtas baudžiamasis procesas prieš jos vyrą. Kai toks prašymas nebuvo

¹⁴⁰ WICKS, E. The Right to Refuse Medical Treatment under the European Convention on Human Rights, *Medical Law Review*, 2011, p. 17-40.

patenkintas nacionalinės valdžios institucijų, pareiškėja kreipėsi į EŽTT. Teismas savo sprendime citavo Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos Rekomendaciją 1418 (1999), kurioje nurodoma, jog ministrų komitetas skatina valstybes nares gerbti ir saugoti nepagydomai sergančių ir mirštančių asmenų orumą visais atžvilgiais, t.y. neleidžiant tyčia nutraukti tokių asmenų gyvybės, ypač nepagydomai sergančių ar mirštančių asmenų pripažįstant jų teisę į gyvenimą Konvencijos 2 straipsnio kontekste, pripažįstant, jog tokie asmenų norai neturi būti laikomi kaip teisėti reikalavimai mirti, pripažįstant, kad tokie asmenys negali pateisinti veiksmų, sukeliančių jų mirtį¹⁴¹. Teismas buvo gana abejingas pareiškėjos teiginiui, jog Konvencijos tekstas turėtų būti interpretuojamas kaip suteikiantis asmeniui teisę įvykdyti tokią savižudybę. Jis pastebėjo, jog konkrečiose situacijose šis straipsnis gali įpareigoti valstybę narę imtis prevencinių veiksmų, kai asmens gyvybė yra pavojuje, įskaitant, kai asmuo nori nusižudyti. Teismas konstatavo, jog Konvencijos 2 straipsnis negali būti interpretuojamas negatyviu aspektu: nors pavyzdžiui EŽTK 11 straipsnyje įtvirtinta asociacijos laisvė apima ne tik teisę į asociaciją, bet ir teisę nebūti verčiamam jungtis į pastarąją, teismas mano, kad laisvės sąvoka Konvencijos 2 straipsnyje yra suprantama kitaip. Tai reiškia, kad šio straipsnio nuostatos neapima asmens gyvenimo kokybės ar asmens pasirinkimų dėl jo gyvenimo. Šie aspektai, kurie yra laikomi fundamentaliais asmens poreikiais, atsispindi kituose Konvencijos straipsniuose. Dėl šios priežasties Konvencijos 2 straipsnis negali būti aiškinamas kaip įteisinantis asmens teisę mirti ar pasirinkimą dėl gyvenimo baigties¹⁴². Teismas pažymėjo, jog toks išaiškinimas nereikia nei to, jog jei vis dėlto valstybė narė pripažintų tokią teisę, tai prieštarautų Konvencijos 2 straipsniui, nei to, jog jei valstybė, leidžianti atimti gyvenimą nusižudant su pagalba, būtų pripažinta kaip veikianti pagal minėtą nuostatą¹⁴³. Taigi, šių aplinkybių kontekste teismas konstatavo, jog nebuvo Konvencijos 2 straipsnio pažeidimo. Akivaizdu, kad teismas mano, jog asmens teisė į gyvybę yra viena iš svarbiausių ir labiausiai saugotinių vertybių, todėl pagal šį Konvencijos straipsnį valstybė turi tik pozityvią pareigą imtis veiksmų, saugančių asmens gyvybę, ir neturi prievolės numatyti teisinio reguliavimo, kuris įtvirtintų galimybę atsisakyti šios teisės, t.y. šis straipsnis nesuponuoja valstybės pareigos įteisinti asmens teisę į mirtį.

Vienoje iš naujausių EŽTT bylų, kurioje buvo išsamiai nagrinėjamas asmens galimybės atsisakyti gyvybės klausimas pagal Konvencijos 2 straipsnį, teismas savo

¹⁴¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2002 m. balandžio 29 d. sprendimas *Pretty prieš Jungtinę Karalystę* byloje, Nr.2346/02, § 24, 40.

¹⁴² *Ibid.*, § 39.

¹⁴³ *Ibid.*, § 41.

praktiką praplėtė įvesdamas kriterijus, kurie padėtų nustatyti, ar valstybė, nustačiusi tam tikrą gyvybės atėmimo procedūrą, nepažeidė minėtos nuostatos. *Lambert prieš Prancūziją* byloje buvo analizuojama situacija, susijusi su paciento, kuris buvo vegetacinės būklės, galimybe atsisakyti gyvybę palaikantį gydymą. Panašios susiklosčiusios aplinkybės dažnai nulemia tai, kad asmuo pats negali atsisakyti teisės, nes yra tokios sunkios fizinės būklės, kuri neleidžia išreikšti savo valios. Byloje buvo keliamas klausimas, ar valstybės narės institucijos turi teisę įgyvendinti tokią teisę už asmenį, t.y. ar teisinis reguliavimas, kuris įtvirtina teisę atjungti gyvybę palaikančius instrumentus, kai asmuo negali pats nuspręsti, ar pasinaudoti galimybe atsisakyti gyvybės ar ją atmesti, neprieštarauja Konvencijos 2 straipsniui. Šiuo atveju Lambert artimųjų nuomonės dėl pareiškėjo gyvenimo baigties išsiskyrė ir dalis jų ginčijo valstybės reguliavimą, kuris įtvirtino, kad gydytojas nusprendžia dėl asmens gyvybę palaikančių aparatų nutraukimo. Įdomu tai, kad teismas, norėdamas iširti tokią situaciją, įvedė šiuos kriterijus, pagal kuriuos įvertino nacionalinį reguliavimą. Teismas tyrė:

1. Ar nacionalinės teisė ir praktika yra suderinta su Konvencijos 2 straipsniu;
2. Ar buvo atsižvelgiama į anksčiau išreikštus paciento bei jo artimųjų norus ir į gydytojų nuomonę;
3. Ar buvo galimybė kreiptis į teismą esant abejonei, ar sprendimas tikrai buvo priimtas remiantis asmens interesais¹⁴⁴.

Teismas pripažino, jog valstybės narės pozityvių pareigų kontekste, sprendžiant sudėtingus mokslinius, teisinius ir etinius klausimus, susijusius su asmens gyvybės pradžia ir pabaiga, nesant sutarimo tarp valstybių narių, paliekama valstybės diskrecija spręsti¹⁴⁵. Įvertinęs minėtus kriterijus, buvo konstatuota, kad teisinis reguliavimas yra pakankamai aiškus ir nepažeidžiantis Konvencijos nuostatų, o įtvirtinta procedūra, kurios metu turi būti išsiaiškinti ne tik paciento norai, tačiau ir konsultuojamasi su jo artimaisiais bei kitais gydytojais, yra suderinama su Konvencijos 2 straipsniu. Buvo išaiškina, jog nors Prancūzijos teisė įtvirtina konsultacinį etapą, kurio metu yra tariamasi su kitais daktarais ar šeimos nariais, būtent atsakingas gydytojas priima sprendimą dėl gydymo nutraukimo, įvertinęs visas būtinas aplinkybes¹⁴⁶. Taip pat konstatuota, kad buvo atsižvelgta į Lambert nuomonę, išreikštą prieš atsiduriant tokioje būklėje, kuria pacientas teigė, kad nenorėtų būti gydomas gyvybę palaikančiais aparatais. Remiantis tuo, teismas nurodė, jog šioje situacijoje nebūtų Konvencijos 2 straipsnio pažeidimo, jei valstybė

¹⁴⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2015 m. birželio 5 d. sprendimas *Lambert ir kiti prieš Prancūziją* byloje, Nr. 46043/14, § 143.

¹⁴⁵ *Ibdi.*, § 144.

¹⁴⁶ *Ibdi.*, § 163.

nutrauktų gyvybę palaikantį gydymą¹⁴⁷. Šis sprendimas pakankamai aiškiai nurodė, kodėl taikoma procedūra gali būti laikoma teisėta. Vis dėlto, reikia itin atsargiai ir išsamiai vertinti valstybių narių reguliavimą, kuris leidžia nuspręsti dėl kito asmens gyvybės nutraukimo, kai pastarasis negali išreikšti savo valios.

Iš analizuotos teismų praktikos matoma, kad Konvencijos 2 straipsnis yra aiškinamas kaip neįteisinantis asmens teisės į mirtį. Žmogus negali įgyvendinti galimybės atsisakyti vienos iš svarbiausių turimų teisių, remdamasis šia nuostata, nes valstybė tokiu straipsniu yra įpareigota imtis tik aktyvių veiksmų, kurie saugotų asmenų gyvybes. Atsižvelgiant į tai, teismas išsako poziciją, kad nėra pažeidžiama žmogaus teisė nesukuriant nacionalinio teisinio reglamentavimo, kuris nustatytų galimybę nutraukti savo gyvenimą eutanazijos ar savižudybe su pagalba būdais. EŽTT palieka diskreciją valstybei spręsti dėl galimybės atsisakyti teisės į gyvybę reguliavimo, o teismas vertina, ar ši buvo tinkamai įvykdyta. Todėl, jei tokia procedūra būtų nustatyta, ji turi atitikti tam tikrus reikalavimus, kad būtų laikoma teisėta: toks gyvybės atėmimas turi būti suderintas su Konvencijos 2 straipsniu, t.y. susilaikoma nuo tyčinio gyvybės atėmimo, turi būti paisoma paciento ir jo artimųjų norų bei sudaroma galimybė kreiptis į teismą.

4.2. Galimybė atsisakyti teisės į gyvybę EŽTK 3 straipsnio nuostatų kontekste

Asmens galimybė apsispręsti dėl gyvenimo baigties turi glaudų sąryšį ir su Konvencijos 3 straipsniu, kuriuo numatoma, jog niekas negali būti kankinamas, patirti nežmonišką ar žeminantį jo orumą elgesį, arba tokiu būdu būti baudžiamas¹⁴⁸. Kyla problema, ar valstybės numatytas reguliavimas, kuris nesudaro asmeniui galimybės įvykdyti savo valios ir nutraukti gyvybę, nepažeidžia asmens teisių šio straipsnio prasme.

Galimybės atsisakyti teisės į gyvybę kontekste, žmogaus orumas gali būti pažeidžiamas tada, kai asmuo yra gydomas be jo sutikimo, t.y. neatsižvelgiama, ar asmuo sutinka su gydymu ir jo pasekmėmis, pavyzdžiui gyvenimo pratęsimu. Viena vertus, kai yra įgyvendinamas gydymas be sutikimo, yra pažeidžiamas asmens autonomiškumas, kita vertus, toks gydymas taip gali būti pateisinamas ir asmens orumo saugojimu. Teisės profesorė E. Wicks teigia, jog asmens teisė ir gebėjimas laisva valia spręsti dėl veiksmų, atliekamų asmeniui, yra pagrindinis asmens orumo aspektas¹⁴⁹. Teismo praktikoje yra

¹⁴⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2015 m. birželio 5 d. sprendimas *Lambert ir kiti prieš Prancūziją* byloje, Nr. 46043/14, § 181.

¹⁴⁸ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*, 2011, nr. 156-7390.

¹⁴⁹ WICKS, E. The Right to Refuse Medical Treatment under the European Convention on Human Rights, *Medical Law Review*, 2011, p. 17-40, p.22.

konstatuota, jog sąvoka „nežmoniškas ir orumą žeminantis elgesys“ šio straipsnio kontekste suprantamas kaip netinkamas elgesys, kuris pasiekia minimalų sunkumo lygį ir apima realų asmens kūno sužalojimą ar intensyvią fizinę ar protinę kančią¹⁵⁰. Kai elgesys su asmeniu žemina jį, nėra rodoma pagarba asmens orumui, keliamas baimės, sielvarto ar nepilnavertiškumo jausmas, palaužiantis asmens moralinį ir fizinį pasipriešinimą, gali būti laikomas kaip žeminantis ir pažeidžiantis Konvencijos 3 straipsnį¹⁵¹.

Dažnai asmenys, išreiškiantys reikalavimą nutraukti gyvybę, kenčia nuo nepagydomos ligos, kuri sukelia skaudžius padarinius tiek pacientui, tiek jo artimiesiems ir dėl to asmuo neišvengia neorios ir nekankinančios mirties. Byloje *Pretty* teismas pripažino, jog jis neatsižvelgia į tai, kad pareiškėja, neturinti galimybės nutraukti sau gyvybę, susiduria su kankinančios mirties perspektyva. Pareiškėja teigė, jog kančia, patirta sergant tokia liga, gali būti laikoma žeminančiu elgesiu ir dėl to valstybė turi pozityvią pareigą ją apsaugoti ir leisti galimybę nusizudyti padedant kitam asmeniui. Teismas vis dėlto pažymėjo, jog Konvencijos 3 straipsnis turi būti interpretuojamas kartu su Konvencijos 2 straipsniu, kuris nepatvirtina asmens teisės iš valstybės reikalauti padėti jam numirti. Dėl to, Konvencijos 3 straipsnis taip pat nesukuria valstybės pareigos imtis veiksmų nutraukti asmens gyvenimą¹⁵². Byloje *Lambert prieš Prancūziją* teismas taip pat nemanė, jog gyvybę palaikančių aparatų išjungimas sudarytų Konvencijos 3 straipsnio pažeidimą¹⁵³.

Iš pateiktų teismo išaiškinimų matoma, jog šiuo atveju yra ginama valstybės pozityvi pareiga rūpintis gyvybės apsauga, todėl net esant kankinančiai ligai, teismas atsisako pripažinti, kad tai sudaro Konvencijos 3 straipsnio turinį. Taigi, asmens galimybė atsisakyti teisės į gyvybę nėra ginama ir šio straipsnio.

4.3. Galimybė atsisakyti teisės į gyvybę EŽTK 8 straipsnio nuostatų kontekste

Nagrinėtose bylose teismas, analizuodamas asmens teisę konstatuoja, jog valstybė neturi pareigos įvesti reguliavimą, suteikiantį asmeniui galimybę nutraukti savo gyvybę. Tačiau tose pačiose bylose teismas nagrinėja, ar tai, kad asmeniui neleidžiama pasirinkti, kaip jis baigs gyvenimą, nepažeidžia jo teisės į privatų gyvenimą ir sprendimus, susijusius su

¹⁵⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1978 m. sausio 18 d. sprendimas *Airija prieš Jungtinę Karalystę* byloje, Nr. 25., §162, Serija Nr. A.

¹⁵¹ *Ibid.*, §167.

¹⁵² Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2002 m. balandžio 29 d. sprendimas *Pretty prieš Jungtinę Karalystę* byloje, Nr.2346/02, § 55.

¹⁵³ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2015 m. birželio 5 d. sprendimas *Lambert ir kiti prieš Prancūziją* byloje, Nr. 46043/14.

tokios teisės įgyvendinimu. Medicininė pažanga, kuri lemia gyvenimo trukmės ilgėjimą, kelia klausimą, ar asmuo turi būti priverstas sulaukti senyvo amžiaus ar kentėti pažengusios psichinės ar fizinės ligos pasekmes, kai tokia būseną prieštarauja asmens valiai¹⁵⁴.

Prieš tai minėtoje *Pretty* byloje teismas pasisakė, jog Konvencijos 2 straipsnis neįtvirtina asmens galimybės atsisakyti teisės į gyvenimą, t.y. nesuponuoja teisės į mirtį. Vis dėlto teismas išsakė šiek tiek pozityvesnę nuomonę Konvencijos 8 straipsnio nuostatų atžvilgiu. Teismas pakartojo, jog terminas „privatus gyvenimas“ yra plati ir baigtinio apibrėžimo nereikalaujanti sąvoka, kuri taip pat apima asmens sprendimus dėl jo gyvenimo kokybės¹⁵⁵. Asmeninės autonomijos pripažinimo klausimas leido teismui iš esmės pažvelgti į susiklosčiusią situaciją keliant klausimą, ar šis principas saugo protiškai sveiko asmens teisę pasirinkti mirtį (jei reikia pasitelkiant kitų asmenų pagalbą), ar „gyvenimo neliečiamumo“ principas leidžia nepaisyti asmens teisės į apsisprendimą, šiuo atveju į teisės atsisakymą. Teismas šiame sprendime nebuvo pasirengęs konstatuoti, kad valstybės teisinis reguliavimas, užkertantis galimybę pasinaudoti teise išvengti kankinančios mirties, yra pažeidimas Konvencijos 8 straipsnio 1 dalies prasme. Vertinant antrąją šio straipsnio dalį, teismo sprendime buvo pažymėta, jog tikrinant, ar valstybė narė teisėtai apribojo šią asmens teisę, turi būti atsižvelgiama į šiuos aspektus:

1. Veikta pagal teisinį reguliavimą;
2. Yra teisėti tikslai;
3. Toks reguliavimas būtinas demokratinėje visuomenėje¹⁵⁶.

Teismas laikė, kad šalyse sutarė, jog skundžiamas teisinis reglamentavimas, kuris riboja tokią savižudybę, buvo priimtas norint apsaugoti asmens gyvybę ir kitų asmenų teises. Vienintelis klausimas kilo, ar toks ribojimas buvo būtinas demokratinėje visuomenėje¹⁵⁷. Teismas pažymėjo, jog valstybei suteikta diskrecija gali skirtis priklausomai nuo klausimo svarbos, tačiau nesutiko su pareiškėju, kad diskrecija turi būti siaura šiuo klausimu. Teismas konstatavo, jog nors yra pripažinta, kad tokia valstybės diskrecija turi būti siaura žmogaus intymių klausimų sferoje, tačiau nelaikė, kad toks pat ribojimas turi būti taikomas ir nagrinėjamame kontekste¹⁵⁸. Teismo nuomone yra tinkama manyti, kad teisė suteikia ypatingą svarbą teisei į gyvybę, uždraudžiant padėjimą nusizudyti ir reguliuojant sprendimų priėmimo bei vykdymo sistemą, kuri deramai atsižvelgia į viešojo

¹⁵⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2002 m. balandžio 29 d. sprendimas *Pretty prieš Jungtinę Karalystę* byloje, Nr.2346/02, § 65.

¹⁵⁵ *Ibid.*, § 61.

¹⁵⁶ *Ibid.*, § 68.

¹⁵⁷ *Ibid.*, § 69.

¹⁵⁸ *Ibid.*, § 71.

intereso apsaugą, sąžiningumo, tinkamumo, atgrasymo bei atpildo principus ir tuo atveju, kai vykdomas valstybinis kaltinimas. Remiantis šiomis aplinkybėmis, valstybės institucijų atsisakymas suteikti išankstinį pasižadėjimą, kad pareiškėjos vyras nebus teisiamas, nebuvo neproporcingas. Taigi, Teismas konstatavo, jog toks valstybės teisinio reguliavimo įsikišimas yra pateisinamas būtinumo demokratinėje visuomenėje pagrindu, todėl nebuvo Konvencijos 8 straipsnio pažeidimo¹⁵⁹. Teismas taip pat pasisakė, jog medicininio gydymo srityje, teisė į tam tikro gydymo atsisakymą neišvengiamai veda prie mirtinų pasekmių, vis dėlto privalomas medicininis gydymas be protiškai pajėgaus suaugusio asmens sutikimo pažeistų asmens fizinį integralumą, kurį saugo Konvencijos 8 straipsnis. Kaip pripažinta nacionalinėje teisėje, asmuo gali pasinaudoti savo teise mirti atsisakant teisės į gydymą, kuris palaiko asmens gyvybę¹⁶⁰. Įdomu tai, jog teismas pažymėjo, kad itin svarbu surasti balansą tarp asmens teisės į gyvybę bei jo teisės į privatumą. Jungtinės Karalystės teisinis reguliavimas įtvirtino, jog asmuo, padedantis nusižudyti, gali būti nebaudžiamas, jei nusprendžiama jam pritaikyti teisinę išimtį. Teismas konstatavo, jog nėra 8 straipsnio pažeidimo, remdamasis šio nacionalinio reglamentavimo lankstumu, t.y. juo nėra visiškai panaikinta galimybė nusižudyti padedant kitam asmeniui – tam tikrais atvejais toks draudimas gali būti apribojamas ar net netaikomas¹⁶¹. Taigi, galima manyti, jog toks įstatymo lankstumas buvo vienas iš pagrindinių aspektų, leidžiančių teismui nuspręsti, jog asmens teisė į privatumą nebuvo pažeista. Vis dėlto, teigtina, kad teismas labai atsargiai ir pakankamai siaurai interpretavo asmens galimybę pasirinkti dėl gyvenimo baigties, o įstatyme numatytos bausmės netaikymas tam tikrais atvejais yra pakankamai abstraktus ir neužtikrinantis asmens teisėtų lūkesčių.

Byloje *Haas prieš Šveicariją* pareiškėjas kentė nuo sunkaus psichinio sutrikimo ir dėl to norėjo nutraukti savo gyvybę panaudojant tam tikrą mirtiną medikamentą, kuris gali būti suteikiamas asmeniui tik su gydytojo receptu. Kadangi pareiškėjas neatitiko Šveicarijos keliamų reikalavimų gauti tokį dokumentą, asmuo kreipėsi į EŽTT tvirtindamas, jog yra pažeista jo teisė pagal Konvencijos 8 straipsnį dėl valstybės intervencijos veiksmų¹⁶². Atkreiptinas dėmesys į tai, jog asmuo nesirgo mirtina liga ir valstybė nedraudė jam nusižudyti, tačiau tuo pačiu metu valstybė turėjo pareigą apsaugoti pažeidžiamus asmenis nuo galimybės atimti sau gyvybę. Teismas, atsižvelgdamas į

¹⁵⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2002 m. balandžio 29 d. sprendimas *Pretty prieš Jungtinę Karalystę* byloje, Nr.2346/02, § 77,78.

¹⁶⁰ *Ibid.*, § 63.

¹⁶¹ *Ibid.*, § 76.

¹⁶² Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. sausio 20 d. sprendimas byloje *Haas prieš Šveicariją* byloje, Nr. 31322/07, § 33.

ankstesnę bylų praktiką, konstatavo, jog asmens teisė nuspręsti, kaip ir kada nori nutraukti savo gyvenimą, turint omenyje, jog asmuo yra neįtakojamas ir supranta pasekmes, yra vienas iš Konvencijos 8 straipsnio saugomų aspektų¹⁶³. Teismas aiškiai pasisakė, kad pareiškėjo pasirinkimas išvengti neorios gyvenimo pabaigos yra asmeninės autonomijos dalis¹⁶⁴. Tai reikšminga išvada, kuri nurodo, jog yra pripažįstama asmens teisė apsispręsti dėl savo mirties. Ši teisė gali būti įgyvendinta esant kelioms sąlygoms: pirma sąlyga reikalauja, kad asmuo turi pasirinkti esant jo laisvai valiai, antrasis reikalavimas susijęs su gebėjimu veikti atitinkamai¹⁶⁵. Dėl konkuruojančių interesų derinimo klausimo buvo konstatuota, jog teismas atsižvelgia į asmens norą nusižudyti saugiu ir oriu būdu išvengiant patirto skausmo ir kančios, kurios dažnu atveju būna pasekmės asmens bandymo tai atlikti pačiam¹⁶⁶. Vis dėlto Šveicarijos valdžios institucijų numatytas teisinis reguliavimas, nurodantis privalomą gydytojo išrašytą dokumentą, kuriuo remiantis asmuo įgyja teisę nusižudyti pasitelkiant tam tikrus medikamentus, siekia teisėtų tikslų, tokių kaip apsaugoti asmenis nuo skubotų sprendimų bei piktnaudžiavimo šia teise¹⁶⁷. Teismas atkreipė dėmesį, jog šalyje, kurioje leidžiama pagalba nusižudant ir yra pakankamai lengva gauti gydytojo leidimą, toks reguliavimas yra būtinas. Ten, kur valstybė laikosi tokio liberalaus požiūrio, tam tikros proporcingos apsauginės priemonės turi būti įvestos ir yra būtinos. Jos taip pat užtikrina, jog organizacijų, kurių pagrindinė veikla yra pagalba nusižudant, būtų teisėta¹⁶⁸. Teismas pabrėžė, kad numatytas ribojimas yra tam, kad apsaugotų visuomenės sveikatą ir saugumą bei užkirstų kelią nusikaltimui. Šiame sprendime teismas pateikė ir reikalavimus, t.y. laisvos valios ir protingumo, vertinant elgesio pasekmes, kuriais remiantis galima konstatuoti, jog asmuo teisėtai pasirinko nutraukti gyvybę. Pateikta logika rodo, jog valstybės pareiga garantuoti ir saugoti teisę į gyvybę yra užtikrinama pagarba ne gyvybei, tačiau asmens autonomiškumui. Toks teismo išaiškinimas po *Haas* sprendimo nebeleidžia griežtai teigti, kad teisė į gyvybę yra tokia esminė asmens teisė, kad sudaro neatimamą žmogaus savybę ir užima aukščiausią vertę tarp žmogaus teisių¹⁶⁹.

Taigi, sprendžiant iš minėtų bylų, teismas šio straipsnio kontekste konstatavo, kad asmens teisė į privatumą apima žmogaus teisę spręsti dėl jo gyvenimo kokybės. Tokia

¹⁶³ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. sausio 20 d. sprendimas byloje *Haas prieš Šveicariją* byloje, Nr. 31322/07, § 52.

¹⁶⁴ *Ibid.*, § 51.

¹⁶⁵ *Ibid.*, § 54.

¹⁶⁶ *Ibid.*, § 56.

¹⁶⁷ *Ibid.*, § 56.

¹⁶⁸ *Ibid.*, § 57.

¹⁶⁹ European Centre for Law and Justice. Observations relating to third party intervention. Strasbourg, 2012, p.7. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 14 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eclj.org/pdf/alda-gross-v-switzerland.pdf>>

teisė suponuoja asmens galimybę atsisakyti gyvybės ir pasirinkti, kaip baigti savo gyvenimą. Svarbu tai, kad teismas pripažino, jog įstatymo lankstumas tokioje situacijoje yra reikšmingas kriterijus sprendžiant, ar jis pažeidžia Konvencijos 8 straipsnį. Dėl tokio teismo išaiškinimo galima daryti teorinę prielaidą, jog esant įstatymui, įteisinančiam bausmę asmeniui, padedančiam įvykdyti savižudybę, be jokių išimčių, būtų pažeistas Konvencijos 8 straipsnis. Taip pat svarbu tai, kad nors asmuo turi teisę į privatumą, tačiau tokia teisė turi būti suderinta su valstybės pareiga apsaugoti asmenis nuo jiems žalingų sprendimų. Dėl to įstatymuose, kurie leidžia asmenims įgyti tam tikras medžiagas su tikslu nutraukti sau gyvybę, privalo būti numatyti saugikliai, apsaugantys individus nuo neprotingo teisės pasinaudojimo.

Atlikus šių straipsnių bei teismo praktikos analizę matoma, kad teismas užsimena apie tokios teisės atsisakymo reikalavimus kaip laisva valia, išreikštas noras, informuotumas ir pan. Tačiau šiuo atveju teismas nevertina paties atsisakymo veiksmo, o sprendžia dėl Konvencijos nuostatų konflikto galimybės atsisakyti teisės kontekste. Nors Konvencijos 2 ir 3 straipsniai negali būti aiškinami kaip įteisinantys galimybę atsisakyti gyvybės, tokia asmens teisė gali būti įgyvendinama pasitelkianti kaip priemonę asmens teisę į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą. Tačiau probleminis aspektas yra tai, kad valstybė turi pripažintą diskreciją šiuo klausimu, vadinasi, asmeniui gali būti užkertama galimybė pasinaudoti gyvybės nutraukimu, jei ji nėra įteisinta nacionaliniame lygmenyje. Tokia situacija sudaro tam tikrą nelygybę tarp asmenų, pagrįstą jų gyvenamąja vieta ar pilietybe. Nors EŽTT nurodė, jog asmuo turi teisę spręsti dėl to, kokių būdu jis nori nutraukti gyvybę, ir valstybė turėtų sudaryti tokią galimybę, vis dėlto teismas, analizuodamas tokio pobūdžio bylas, skiria daugiau dėmesio valstybės pareigai saugoti gyvybę nei asmens galimybei įgyvendinti savo teisę jos atsisakyti.

4.4. Kitų šalių praktika

Kaip matoma, teismas eutanazijos bei pagalbos nusižudant klausimus palieka laisvę spręsti valstybei. Tam, kad būtų galima suprasti, kaip gali būti reguliuojami šie klausimai bei kokie reikalavimai yra keliami teisėtam šios teisės atsisakymui, svarbu apžvelgti šalių, kuriose yra įteisinta asmens galimybė pasirinkti dėl gyvybės nutraukimo, įstatymus.

Pirmąją Konvencijos valstybę nare, įteisinusia eutanaziją ir nusižudymą su gydytojo pagalba, 2002 m. tapo Nyderlandai. Priimtas teisinis reguliavimas numato tokius ribojimus:

1. Asmuo kenčia nepakeliamą skausmą ir nėra galimybės, kad tokia būseną pasikeis;
2. Asmens prašymas turi būti savanoriškas ir nesikeisti (negali būti laikomas teisėtas toks prašymas, kai asmeniui daroma aplinkinių įtaka ar jis yra veikiamas ligos ar vaistų);
3. Pacientas turi visiškai suprasti savo būklę, jos perspektyvas ir savo pasirinkimą;
4. Privaloma bent viena konsultacija su nepriklausomu gydytoju, kuris turi patvirtinti sąlygas, išdėstytas aukščiau.
5. Mirtis turi būti įvykdoma mediciniškai tinkamomis priemonėmis. Tokį veiksmą gali atlikti gydytojas ar pacientas, dalyvaujant gydytojui;
6. Jei pacientas, kuris yra sulaukęs 16 metų ar vyresnis, nebegali išreikšti savo valios, tačiau prieš pasiekdamas tokią būseną, galėjo suprasti savo pasirinkimą ir paliko raštišką sutikimą dėl gyvybės nutraukimo, gydytojas gali tenkinti tokį prašymą;
7. Jei nepilnametis, sulaukęs nuo 16 m. iki 18 metų, supranta savo interesus, gydytojas gali patvirtinti paciento prašymą, po to, kai vienas iš tėvų arba abu tėvai davė sutikimą;
8. Jei pacientas yra sulaukęs nuo 12 iki 16 metų ir supranta savo interesus, gydytojas gali tai pat patvirtinti, jei vienas iš tėvų arba abu tėvai davė sutikimą;
9. Pacientas negali būti jaunesnis nei 12 metų¹⁷⁰.

Gydytojas privalo pranešti regioniniams komitetams, kurių funkcija yra peržiūrėti tokius atvejus ir įvertinti, ar buvo tinkamai įvykdyta ir užtikrintos visos reikalaujamos sąlygos teisėtam asmens gyvybės nutraukimui.

¹⁷⁰ Gyvenimo nutraukimo asmeniui pageidaujant ir savižudybės su pagalba aktas. 2002 m. balandžio 1 d. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.eutanasia.ws/documentos/Leyes/Internacional/Holanda%20Ley%202002.pdf>>.

Esant kitoms sąlygoms, gyvybės atėmimas vis dar yra neteisėtas, išskyrus tuos atvejus, kurie laikomi normalia medicinine praktika, t.y.:

1. Kai nutraukiamas ar nepradedamas mediciniškai beprasmis gydymas;
2. Kai nutraukiamas ar nepradedamas gydymas dėl paciento prašymo;
3. Kai yra paskatinama paciento mirtis, kai tai yra pasekmė būtino gydymo, kuris palengvina asmens kančias.

Taigi, tokiu reguliavimu asmeniui padėti nutraukti gyvybę gali ne bet kas, tačiau tik gydytojas. Taip pat atkreiptinas dėmesys, jog ne visada reikia asmens sutikimo, jei anksčiau žmogus savo valią buvo išreiškęs raštiškai. Tokia situacija gali susiklostyti dažnai, kai asmuo yra komoje, o tai leidžia nutraukti asmens kančias, net jei asmuo negali išreikšti savo sprendimo. Pažymėtina, kad pacientas nebūtinai turi būti paskutinėje mirtinos ligos stadijoje. Taip pat nėra leidžiama asmenų iki 12 metų gyvybės nutraukimas. Skirtinga situacija šiuo klausimu matoma kitos nagrinėjamos šalies nagrinėjamame teisiniame reguliavime.

Belgijos eutanazijos įstatymas, kuris priimtas netrukus po Nyderlandų akto, taip pat nurodė panašius reikalavimus tam, kad eutanazija būtų laikoma teisėta. Asmenys, kurių liga yra paskutinėje stadijoje, tačiau dėl savo būklės dar nėra praradę sąmonės turi atitikti tokius reikalavimus:

1. Asmuo turi būti suaugęs arba emancipuotas nepilnametis,
2. Yra protingas ir dėl to gali išreikšti savo valią;
3. Sprendimas priimtas savanoriškai, pakartotinai ir apgalvotai;
4. Prašymas yra rašytinis, nurodyta data bei asmens parašas;
5. Asmens būklė yra pastovi fizinė ir psichinė kančia, kuri negali būti palengvinta ir yra sukelta nepagydomos ar patologinės ligos;
6. Gydytojas turi pastoviai informuoti pacientą apie jo būklę bei kitas gydymo priemones, žinoti jo lūkesčius;
7. Turi būti konsultuojamasi su nepriklausomu gydytoju bei paciento šeima.

Jei asmuo nėra paskutinėse ligos stadijose, gydytojas turi konsultotis su kitu nepriklausomu gydytoju bei laiko tarpas tarp asmens rašytinio prašymo ir eutanazijos įvykdymo neturi būti trumpesnis nei vienas mėnuo. Įstatymas numato, jog asmenims, netekusiems sąmonės, taip pat gali būti įvykdyta eutanazija, jei be to, kad asmuo yra suaugęs, kenčia nuo neišgydomos ligos, yra konsultuojamasi su šeimos nariais bei gydytojais, yra išreiškęs raštu savo sutikimą prieš netenkant sąmonės ir toks dokumentas galioja penkerius metus. Jei asmuo nėra pateikęs tokio rašytinio sutikimo, tačiau jau yra netekęs sąmonės, tokį raštą gali pasirašyti asmuo, kurį įgaliojo pacientas. Asmuo turi būti

pilnametis ir neturėti jokių materialinių interesų po paciento mirties. Šis asmuo nurodo dokumente, jog paciento būklė neleidžia jam suformuoti savarankiško prašymo ir pateikia priešastis dėl to. Toks dokumentas yra surašomas dalyvaujant gydytojui, kurio vardas yra nurodomas tekste. Pacientas gali atsisakyti savo prašymo bet kuriuo metu¹⁷¹.

2013 m. Belgija priėmė daug atgarsio sulaukusį šio įstatymo papildymą – eutanazijos legalizavimą nepagydoma liga sergantiems nepilnamečiams. Šiuo dokumentu panaikintas amžiaus limitas, tačiau išliko reikalavimas, jog asmenys turi suprasti savo sprendimą, sirgti mirtina liga, o ligos kančios negali būti sumažintos ir pašalintos medicininėmis priemonėmis. Pažymėtina, jog tokiame sprendimui turi būti gautas tėvų sutikimas.

Trečioji šalis, Šveicarija, draudžia eutanaziją, tačiau nei paneigia, nei patvirtina galimybę į pagalbą nusižudant. Šveicarijos baudžiamasis kodeksas numato, jog bet kuris asmuo, kuris vedamas savanaudiškų motyvų padeda ar bando padėti kitam žmogui nusižudyti, yra baudžiamas laisvės atėmimo bausme, neviršijančia penkerių metų, ar pinigine bausme¹⁷². Toks teisinis reguliavimas leidžia daryti išvadą, jog šiuo atveju pagrindinis faktorius, kuris leidžia patraukti ar atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės yra motyvai, t.y. pavyzdžiui, jei asmuo siekia palengvinti žmogaus kančią, jis nebus laikomas padaręs nusikalstamą veiką. Dažniausiai tokiu atveju policija imasi tirti konkretų atvejį, tačiau nenustačius savanaudiško motyvo byla yra nutraukiama. Šveicarijos teisinis reguliavimas davė pagrindą steigti organizacijas, suteikiančias gyvybės nutraukimo paslaugas.

Jungtinėse Amerikos Valstijose Oregono valstija devinto dešimtmečio pabaigoje tapo pirmąja valstija įteisinusia savižudybę su gydytojo pagalba valstybėje. Ši asmens teisė įgyvendinama gavus iš gydytojo leidimą įsigyti gyvybę nutrauksiančių medikamentų. Asmeniui, siekiančiam įgyvendinti šią teisę, keliami tokie reikalavimai:

1. Būti Oregono valstijos gyventoju;
2. Sulaukti pilnametystės;
3. Sirgti tokai sunkia liga, kuri sukelia asmens mirtį per ateinančius šešis mėnesius;
4. Išreikšti prašymą rašytine forma;
5. Pareikštas reikalavimas turi būti savanoriškas.

Rašytinio prašymo forma dėl gyvybės nutraukimo medikamentais turi atitikti griežtus reikalavimus. Toks asmens prašymas turi būti patvirtintas dviejų liudytojų, iš kurių bent

¹⁷¹ Belgijos aktas dėl eutanazijos. 2002 m. gegužės 28 d. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.ethical-perspectives.be/viewpic.php?TABLE=EP&ID=59>>.

¹⁷² Šveicarijos baudžiamasis kodeksas. 1937 m. gruodžio 21 d. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: < <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19370083/201501010000/311.0.pdf>>.

vienas nėra susijęs su pacientu jokiais ryšiais ir neturi teisių į jo palikimą, nėra asmens gydytojas ir nėra įdarbintas sveikatos priežiūros įstaigos, kuri rūpinasi pacientu. Kai toks prašymas yra išreikštas, kitas gydytojas turi įvertinti asmens būklę ir patvirtinti diagnozę. Jei prašymas yra patenkinamas, turi praeiti ne mažiau kaip 15 dienų iki antro asmens prašymo žodžiu. Asmuo turi teisę atsisakyti šio prašymo bet kuriuo metu. Jei gydytojui kyla įtarimas dėl asmens gebėjimo priimti sprendimą ar mano, kad toks prašymas gali būti paskatintas depresijos ar prievartos, pacientas turi būti nukreiptas atlikti psichologinį įvertinimą¹⁷³.

Iš minėtų aktų matoma, jog didžioji dauguma aptartų valstybių įtvirtina panašius kriterijus užtikrinti, kad asmuo, pasinaudojęs galimybe atsisakyti teisės į gyvybę, būtų teisėtas: atsisakymas turi būti raštiškas, informuotas, protingas ir laisva valia išreikštas, įvertinus pasekmes ir paciento būklę. Pastebėtina, jog tokie reikalavimai atitinka analizuotą EŽTT praktiką, kurioje nurodomi kriterijai teisėtam teisės atsisakymui. Vis dėlto, kiekvienas atvejis turi būti analizuojamas atskirai, atsižvelgiant į sprendimo priėmimo dalyvavusių subjektų veiksmus. Kalbant bendrai, yra sveikintina, jog vis daugiau valstybių ima svarstyti galimybę įteisinti asmens pasirinkimą atsisakyti teisės į gyvybę ir taip suteikia individams priemonę įgyvendinti savo teisę į privatų gyvenimą.

¹⁷³ Orios mirties aktas.1997.[interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://public.health.oregon.gov/ProviderPartnerResources/EvaluationResearch/DeathwithDignityAct/Pages/ors.aspx>>.

IŠVADOS

1. Asmuo, kaip laisvas individas, turi autonomiją kurti savo gerbūvį pasirinkta linkme. Filosofijos ir teisės mokslininkai teigia, jog asmens autonomija yra skatintina vertybė, nes tik asmuo gali suprasti, kas jam yra geriausiai, ir taip tinkamai disponuoti turimomis galimybėmis. Viena jų – atsisakyti tam tikrų teisių. Teisinėje ir filosofinėje literatūroje bendro sutarimo dėl to, ar valstybė, įsipareigojusi tarptautiniu mastu saugoti žmogaus teises, gali leisti asmeniui jų atsisakyti, nėra. Tačiau manytina, jog tie, kurie gina žmogaus teisių besąlygišką apsaugą ir teigia, jog nėra galimas tokių teisių atsisakymas, palieka itin siaurą galimybę asmeniui įgyvendinti savirealizaciją. Tuo tarpu pozicija, kuri palaiko tokio instituto egzistavimą, turėtų taip pat numatyti konkrečius kriterijus, kurie protingai apribotų tokį asmens pasirinkimą, idant nebūtų pažeisti visuomenės pripažinti gėriai. Kokia tokios autonomijos riba, priklauso nuo to, kokį požiūrį priimsime dėl teisių funkcijos ir įtakos jų turėtojui, tačiau akivaizdu, jog norint pasiekti tam tikrą balansą tarp visuomenės ir individo interesų, turėtų būti vengiama kraštutinumų ir bandomas rasti abejoms pusėms priimtinas variantas.
2. Išanalizavus EŽTT praktiką autonomijos ir valstybės santykio ribose, daroma išvada, jog teismas nenumato konkretaus sąrašo, kas sudaro asmens privatų gyvenimą, tačiau pastebima, jog sąvoka yra plečiama, o ją ribojantys valdžios institucijų veiksmai turi atitikti konkrečius teisėtumo kriterijus. Todėl galima teigti, jog galimybė atsisakyti savo teisių, kaip vienas iš žmogaus autonomiškų veiksmų, turėtų būti suteikta ir tinkamai apsaugota.
3. EŽTT yra numatęs konkrečius reikalavimus, kuriais remiantis tikrinama, ar asmuo tinkamai įgyvendino savo galimybę atsisakyti žmogaus teisių: teisės turi būti leidžiama atsisakyti, atsižvelgiant į Konvencijos dvasią, toks veiksmas turi būti nedviprasmiškas ir aiškiai išreikštas, priimtas laisva valia bei protingai, laikantis minimalių apsaugos standartų ir neprieštarauti viešajam interesui. Šiais kriterijais teismas pripažino, jog asmuo gali atsisakyti savo žmogaus teisių, tačiau taip pat nubrėžė tam tikras gaires, kurios riboja tokį individo veiksmą. Pastebima, jog galimybė atsisakyti tam tikros teisės daugiausiai remiasi valstybės narės, siekiant įrodyti, jog tinkamai įgyvendino asmens procedūrinės teisės į teisingą bylos nagrinėjimą. Viena iš prielaidų, kodėl EŽTT naudoja teisėtumo testą būtent šiai teisei, galėtų būti ta, jog asmuo baudžiamajame procese yra silpnesnioji pusė, todėl yra siekiama, jog jo teisės būtų tinkamai apsaugotos.

4. Situacijai, kai asmuo remiasi savo galimybe atsisakyti tam tikros teisės srityje, kurioje teismas suteikia diskreciją valstybei, teismas netaiko minėto testo, tačiau analizuoja, ar valstybė turėjo pozityvią pareigą įgyvendinti tokį asmens norą, atsižvelgiant į konkuruojančias Konvencijos normas bei ar tai įvykdė tinkamomis priemonėmis. Teisės į gyvybę atsisakymo atveju, matoma, jog nors asmuo, kaip autonomiškas individas, negali remtis Konvencijos 2 ir 3 straipsniais, tačiau tokia galimybė yra sudaroma 8 straipsniu. Vis dėlto, valstybės laisvė įtvirtinti šios teisės atsisakymo mechanizmą ar ne, sukelia rimtus iššūkius individui pasinaudoti šia galimybe.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

TEISĖS NORMINIAI AKTAI

Tarptautiniai teisės aktai

1. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*, 2011, nr. 156-7390;
2. Europos konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminančių elgesį ir baudimą. *Valstybės žinios*, 1998-10-02, nr. 86-2393;
3. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*, 2002-08-02, nr. 77-3288;
4. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*, 2006-06-17, nr. 68-2497;

Užsienio valstybių teisės aktai

5. Belgijos aktas dėl eutanazijos. 2002 m. gegužės 28 d.;
6. Gyvenimo nutraukimo asmeniui pageidaujant ir savižudybės su pagalba aktas. 2002 m. balandžio 1 d.;
7. Orios mirties aktas. 1997;
8. Šveicarijos baudžiamasis kodeksas. 1937 m. gruodžio 21 d.

SPECIALIOJI LITERATŪRA

9. BITINAITĖ, V.; SNAPKAUSKAITĖ, D. *Aiškinamasis anglų-lietuvių kalbų teisės ir verslo žodynas*. Vilnius: Teisinė literatūra, 2013;
10. ČEPAS, A. *Žmogaus teisės Lietuvoje*. Vilnius: Naujosios sistemos, 2005;
11. KLIMAS E.; LANKELIS J. Viešojo intereso nustatymas – objektyvieji kriterijai. *Jurisprudencija* 21(1), p. 115–140, 2014;
12. PRANEVIČIENĖ B.; AMILEVIČIUS D. Žmogaus teisių samprata krikščionybėje ir utilitaristinėje pasaulėžiūroje. *Soter* 2012 Nr.41(69), 57-69, 2011;
13. VADAPALAS, V. *Europos Sąjungos teisė ir Lietuva*. Vilnius: Justitia, 2002;
14. VADAPALAS, V. *Tarptautinė teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2006;
15. ARSANJANI, M.H., et al. *Looking to the Future: Essays on International Law in Honor of W. Michael Reisman*. Martinus Nijhoff, 2011;
16. BALLESTEROS J.; RUIZ-GÁLVEZ E.F.; TALAVERA P. (red). *Globalization and Human Rights – Challenges and Answers from a European Perspective*. Springer, 2012;
17. BERG, J.W. Understanding waiver. *Houston Law Review*, t. 40(281), 2006;

18. BUITENWEG, R. *Human Rights, Human Plights in a Global Village*. Clarity Press, 2007;
19. CHRISTMAN, J. *Autonomy in Moral and Political Philosophy*, 2015. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://plato.stanford.edu/entries/autonomy-moral/>>;
20. COGGON, J.; MIOLA, J. *Autonomy, liberty, and medical decision-making*. *Camb Law J.* 70(3), p.523-547, 2013;
21. COLEMAN, J.; SHAPIRO, S. *The Oxford handbook of jurisprudence and philosophy of law*. Oxford: Oxford University Press, 2002;
22. DE SCHUTTER, O. *International human rights law: cases, materials, commentary*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010 ;
23. DE SCHUTTER, O. *Waiver of rights and state paternalism under the european convention on human rights*. *Northern Ireland Legal Quarterly*, t. 51(23) p. 481-508, 2014;
24. EDMUNDSON, W. *An Introduction to Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004;
25. European Centre for Law and Justice. *Observations Relating to Third Party Intervention*. Strasbourg, 2012. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 14 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eclj.org/pdf/alda-gross-v-switzerland.pdf>>
26. FEINBERG, J. *Harm to Self. The Moral Limits of Criminal Law*. Oxford: Oxford Univeristy Press, 1986;
27. GEARTY, C.A. *Principles of Human Rights Adjudication*. Oxford Univeristy Press, 2005;
28. Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komitetas. *What are human rights?* [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Pages/WhatareHumanRights.aspx>>.
29. KALIN, W.; KUNZIL J. *The law of international human rights protection*. Oxford: Oxford University Press, 2009;
30. KILKELLY, U. *The right to respect for private and family life. A guide to the implementation of Article 8 of the European Convention on Human Rights*. *Human rights handbooks*, Nr. 1, 2003, p. 25-30. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 1 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-01\(2003\).pdf](http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-01(2003).pdf)>;

31. LOUCAIDES, L.G. *The European Convention on Human Rights– Collected Essays*. Leidne, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2007;
32. LOUCAIDES, L.G. *Personality and Privacy under the European Convention on Human Rights*. British Yearbook, 1990;
33. MAZZONE, J. The Waiver Paradox. *Northwestern University Law Review*, t. 97(2), p. 801-878, 2003;
34. MERRILLS, J. G. *The Development of International Law by the European Court of Human Rights*. Manchester: Manchester University Press, 1988;
35. MOLE, N.; HARBY, C. The right to a fair trial. A guide to the implementation of Article 6 of the European Convention on Human Rights. *Human rights handbooks*, Nr. 3, 2006, [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. sausio 11 d.]. Prieiga per internetą: <[http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-03\(2006\).pdf](http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-03(2006).pdf)>.
36. OREND, B. *Human Rights– Concept and Context*. Broadway Press, 2002;
37. STEINER, H. *An Essay on Rights*. Oxford: Blackwell Publishers, 1994;
38. SZERLETICS, A. Paternalism and Euthanasia: The Case of Diane Pretty before the European Court of Human Rights. *Diritto e questioni pubbliche*, Palermo, 2011;
39. VITKAUSKAS, D.; DIKOV, G. Protecting the right to a Fair Trial Under the European Convention on Human Rights, *Council of Europe Human Rights Handbooks*, [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. sausio 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/t/dgi/hrnatimplement/Source/documentation/hb12_fairtrial_en.pdf>;
40. WALDRON, J. *Liberal Rights – Collected Papers, 1981-1991*. Duke University Press, 1993;
41. WELLMAN, C. *Real Rights*. New York: Oxford University Press, 1995;
42. WENAR, L. *Rights, 2015*. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 11 d.]. Prieiga per internetą: <<http://plato.stanford.edu/entries/rights>>;
43. WICKS, E. The Right to Refuse Medical Treatment under the European Convention on Human. Rights. *Medical Law Review*, p. 17-40, 2011;

TEISMŲ PRAKTIKA

44. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1978 m. sausio 18 d. sprendimas byloje *Airija prieš Jungtinę Karalystę*, Serija A. Nr. 25;

45. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. rugsėjo 28 d. sprendimas *A.S. prieš Suomiją* byloje, Nr.40156/07;
46. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1983 m. sausio 10 d. sprendimas *Albert ir Le Compte prieš Belgiją* byloje Nr. 7299/75;
47. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2005 m. liepos 28 d. sprendimas *Alatulkkila ir kiti prieš Suomiją* byloje, Nr.33538/96;
48. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. sausio 27 d. sprendimas *Bortnik prieš Ukrainą* byloje, Nr. 39582/04;
49. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1990 m. rugsėjo 27 d. sprendimas *Cossey prieš Jungtinę Karalystę* byloje, Nr.10843/84;
50. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2012 m. balandžio 24 d. sprendimas *Damir Sibgatullin prieš Rusiją* byloje, Nr.1413/05;
51. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1971 m. birželio 18 d. sprendimas byloje *De Wilde, Ooms and Versyp prieš Belgiją*, Serijos Nr. 2832/66, 2835/66 ir 2899/66;
52. Europos Žmogaus Teisių Teismas.1980 m. vasario 27 d. sprendimas *Deweere prieš Belgiją* byloje, Serija A, Nr. 35;
53. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. lapkričio 13 d. sprendimas byloje *D.H. ir kiti prieš Čekiją* byloje, Nr. 57325/00;
54. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2015 m. spalio 20 d. sprendimas *Dvorski prieš Kroatiją* byloje, Nr. 25703/11;
55. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. lapkričio 15 d. sprendimas *Galstyan prieš Armėniją*, byloje Nr.26986/03;
56. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2002 m. liepos 11 d. sprendimas *Goodwin prieš Jungtinę Karalystę* byloje, Nr.28957/95;
57. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. kovo 22 d. sprendimas byloje *Grigoryevskikh prieš Rusiją* byloje, Nr.22/03;
58. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. sausio 20 d. sprendimas *Haas prieš Šveicariją* byloje, Nr. 31322/07;
59. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1990 m. vasario 21 d. sprendimas *Håkansson ir Sturesson prieš Švediją* byloje, Nr.11855/85;
60. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2006 m. spalio 18 d. sprendimas *Hermi prieš Italiją* byloje, Nr.18114/02;
61. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2016 m. vasario 11 d. sprendimas *Ibrahimov ir kiti prieš Azerbaidžianą* byloje, Nr. 69234/11, 69252/11 ir 69335/11;

62. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 rugsėjo 9 d. sprendimas *Jones prieš Jungtinę Karalystę* byloje, Nr.30900/02;
63. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2006 m. birželio 8 d. sprendimas *Kaya prieš Austriją* byloje, Nr. 54698/00;
64. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2001 m. balandžio 3 d. sprendimas *Keenan prieš Jungtinę Karalystę* byloje, Nr. 27229/95;
65. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2015 m. birželio 5 d. sprendimas *Lambert ir kiti prieš Prancūziją* byloje, Nr. 46043/14;
66. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1997 m. vasario 19 d. sprendimas *Laskey, Jaggard ir Brown prieš Jungtinę Karalystę* byloje, Nr. 21627/93; 21826/93 ir 21974/93;
67. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1995 m. rugsėjo 5 d. sprendimas *McCann ir kiti prieš Jungtinę Karalystę* byloje, Nr. 18984/91;
68. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2005 m. spalio 25 d. sprendimas *Nagula prieš Estiją*, byloje Nr. 39203/02;
69. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. rugsėjo 8 d. sprendimas *Natsvlishvili ir Togonidze prieš Gruziją* byloje, Nr.9043/05;
70. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1992 m. gruodžio 16 d. sprendimas *Niemietz prieš Vokietiją* byloje, Nr. 251-B;
71. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2006 m. sausio 5 d. sprendimas *Nikolai, Ljubov ir Oleg Mikolenko prieš Estiją* byloje, Nr. 16944/03;
72. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1991 m. gegužės 23 d. sprendimas *Oberschlick prieš Austriją* byloje, Nr. 11662/85;
73. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. rugsėjo 12 d. sprendimas *Palomo Sánchez ir kiti prieš Ispaniją* byloje, Nr. 28955/06 28957/06 28959/06;
74. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2008 m. gruodžio 11 d. sprendimas *Panovits prieš Kiprą* byloje, Nr. 4268/04;
75. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1990 m. spalio 11d. sprendimas *Pfeifer ir Plankl prieš Austriją* byloje, Nr. 10802/84;
76. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. rugsėjo 24 d. sprendimas *Pishchalnikov prieš Rusiją* byloje, Nr. 7025/04;
77. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1993 m. lapkričio 23 d. sprendimas *Poitrimol prieš Prancūziją* byloje, 23 Nr. 14032/88;
78. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2002 m. balandžio 29 d. sprendimas *Pretty prieš Jungtinę Karalystę*;

79. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. lapkričio 12 d. sprendimas byloje *Saknovskiy prieš Rusiją*, Nr. 21272/03;
80. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. lapkričio 27 d. sprendimas *Salduz prieš Turkiją* byloje, Nr. 36391/02;
81. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2015 m. vasario 12 d. sprendimas *Sanader prieš Kroatiją* byloje, Nr.66408/12;
82. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1993 m. birželio 24 d. sprendimas byloje *Schuler-Zraggen prieš Šveicariją* byloje, Nr.14518/89;
83. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. rugsėjo 17d. sprendimas *Scoppola prieš Italiją* (Nr. 2) byloje, Nr.10249/03;
84. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. kovo 27 d. sprendimas *Talat Tunç prieš Turkiją* byloje, Nr. 32432/96;
85. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. kovo 20 d. sprendimas *Tysiac prieš Lenkiją* byloje, Nr. 5410/03;
86. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2015 m. spalio 6 d. sprendimas *Turbylev prieš Rusiją* byloje, Nr. 4722/09;
87. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2006 m. sausio 5 d. sprendimas *Vladimir ir Nina Dorochenko prieš Estiją*, byloje, Nr. 10507/03;
88. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. balandžio 26 d. sprendimas *Vozhigov prieš Rusiją* byloje, Nr. 26/04/2007;
89. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. birželio 7 d. sprendimas *Zagorodnikov prieš Rusiją* byloje, Nr.66941/01;

KITA PRAKTIŠKĖ MEDŽIAGA

90. GUMBIS, J. Paskaitų „Teisės filosofija: probleminiai aspektai“ oficialūs konspektai. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 20 d.]. Prieiga per internetą: < http://www.tf.vu.lt/dokumentai/Viesoji_teise/Paskaitu_medziaga/Teises_filosofija_probleminiai_aspektai.pdf >;
91. The free dictionary. [interaktyvus; žiūrėta 2015 m. lapkričio 2 d.]. Prieiga per internetą: < <http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/waiver>>;
92. Medical dictionary. [interaktyvus; žiūrėta 2016 m. vasario 4 d.]. Prieiga per internetą: < <http://medical-dictionary.thefreedictionary.com/assisted+suicide>>.

SANTRAUKA

Šiame darbe nagrinėjama asmens galimybės atsisakyti savo žmogaus teisių problematika tarptautinėje teisėje. Žmogaus teisės – tai fundamentalios teisės, suteiktos asmeniui nepriklausomai nuo jo lyties, pilietybės, rasės ir t.t. Jos gali būti suprantamos kaip asmens laisvės visuomenėje ir galimybės jas realizuoti. Pagrindinės žmogaus teisės yra įtvirtintos tarptautiniuose dokumentuose, kurie įpareigoja valstybę ginti ir puoselėti jas, todėl nacionaliniu teisiu reguliavimu yra įvedamas jų apsaugos mechanizmas. Vis dėlto, asmuo, kaip žmogaus teisių turėtojas, turi laisvę jomis disponuoti ir taip kreipti gyvenimą pasirinkta linkme, todėl kyla klausimas, ar asmuo turi galią jų atsisakyti bei koks yra valstybės vaidmuo galimybės atsisakyti teisės kontekste.

Darbe analizuojamos įvairios mokslininkų pozicijos dėl individo autonomijos ir jos apimtys bei valstybės pozityvios ir negatyvios pareigos nurodyti asmeniui, kaip veikti, santykis. Pastebima, jog vieningos nuomonės šiuo klausimu nėra: atsakymas priklauso nuo to, kaip plačiai suvoksime minėtus veiksnius ir kokią svarbą suteiksime žmogaus teisėms. Siekiant išanalizuoti šią problematiką tarptautiniu mastu, dėmesys kreipiamas į Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos apsaugos mechanizmą bei Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką, kuri padeda atrasti tam tikras gaires, sprendžiant šią problematiką.

SUMMARY

The thesis presents and analyses the possibility and issues of the legal person to waive human rights in the context of the international law. Human rights are the fundamental rights, granted to all human beings, regardless of their sex, nationality, race and other. They may be comprehended as individual's liberties and possibilities to act in the society. The basic human rights are consolidated in the international acts which place the state under the obligation to protect and cherish them. Consequently, their safeguards are being implemented by the national legal regulation. However, the person, as a holder of human right, has the freedom to dispose them, and in such way control his life. Thus, the question arrives, whether the person has the power to waive his rights, and what the role of the state is in this situation.

The thesis analyses the views of the academics of the relation between the autonomy and its scope of individual, and the positive and negative obligations of the state to specify the operation of the person. It is noted that the unanimous opinion on this issue does not exist: it depends on how wide one would comprehend the latter factors and what importance would be attached to human rights. In pursuance of analysing these issues in the international scale, the attention is paid to the safeguards of European Convention on Human Rights, and the case law of the European Court of Human Rights, which reveals certain guidelines for dealing with the issue.